

TŘI KROKY K SAMOSTATNÉMU ŽIVOTU

Průvodce sociální prací a komunikací
s dospívajícím dítětem v náhradní rodinné péči

Kolektiv autorů

Obsah

Úvod	2
1 Už nejsem dítě!	4
1.1 Dospívající dítě ve světle vývojových teorií	4
1.2 Specifika dětí vyrůstajících v náhradní rodinné péči	5
2 Dospívající dítě z hlediska práva	8
2.1 Právní postavení dítěte v náhradní rodinné péči	8
2.2 Zájem dítěte	9
3 Zásady komunikace s (dospívajícím) dítětem	12
3.1 Změny ve společenském přístupu k dětství a dětem	12
3.2 Základní zásady pro zjišťování a uplatňování názoru dítěte	13
3.3 Komunikace s dospívajícími dětmi a její hodnocení	15
4 Role doprovázejících organizací a dalších subjektů	18
4.1 Spolupráce mezi doprovázejícími organizacemi	18
4.2 Síť spolupráce	20
4.3 Plánování práce s dospívajícím dítětem a pěstounskou rodinou	22
5 Klíčová témata řešená s dospívajícím dítětem v náhradní rodinné péči	25
5.1 Vztahy, vztahy, vztahy	25
5.2 Identita	27
6 Systém přípravy a podpory při opouštění náhradní péče	29
6.1 Vzdělání	29
6.2 Pracovní uplatnění	29
6.3 Bydlení a praktický chod domácnosti	30
6.4 Právní a finanční záležitosti	31
6.5 Řešení psychických a výchovných problémů	31
6.6 Následná péče	32
7 Tři kroky k samostatnému životu	34
FÁZE 1 příprava (nejpozději do 15. roku života)	34
FÁZE 2 přechod do samostatného života (16-17 let)	41
FÁZE 3 přechod do samostatného života (18-26 let)	46
Použitá literatura a další zdroje	51

Úvod

Cílem projektu „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“ je napomoci k naplnění nejlepšího zájmu dětí, které z různých důvodů vyrůstají mimo péči vlastních rodičů. Jak vyplývá z názvu projektu, jeho hlavní cílovou skupinou jsou děti v náhradní rodinné péči, jež mají být podporovány tak, aby znaly svá práva v rámci rozhodovacích procesů, dokázaly nezávisle formulovat svůj názor, pochopit a přijmout svou identitu a vyjádřit své potřeby a přání.

V České republice vyrůstá v náhradní rodinné péči cca 18 000 dětí a mladých lidí. Více než třetina těchto dětí je starší 12 let. Existuje tedy poměrně velká skupina teenagerů, kteří období dospívání prožívají v náhradních rodinách. Není výjimkou, že mnoho mladých lidí zůstává u svých náhradních rodičů i po dosažení zletilosti (v současné době jde přibližně o 1 500 mladých dospělých). Nejčastějšími formami náhradní rodinné péče v České republice jsou pěstounství nebo osobní péče poručníka. Odborná pomoc pěstounům, poručníkům a dětem svěřeným do jejich péče je zajišťována orgány sociálně-právní ochrany dětí (zejména obecními úřady obcí s rozšířenou působností) a nestátními subjekty pověřenými k poskytování odborných služeb na základě dohod o výkonu pěstounské péče. Výstupy projektu (mezi něž patří i tato metodická příručka) jsou určeny především těmto subjektům, resp. jejich sociálními pracovníky a pracovníkům, kteří pěstounské rodiny při plnění jejich náročných rolí „doprovázejí“.

Projekt předpokládá, že prostřednictvím těchto doprovázejících pracovníků a pracovníků budou potřebné informace předávány i dětem svěřeným do náhradní rodinné péče, pěstounům a dalším osobám, které přicházejí s těmito dětmi do kontaktu. Těžištěm projektu „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“ je proto příprava a odborná podpora těchto pracovníků, která byla realizována například formou zážitkových sociálně-pedagogických výcviků nebo tréninkem komunikačních dovedností. Mezi aktivity projektu patří i vytváření a distribuce metodických a informačních materiálů v oblasti práv dětí, zaměřených především na zjišťování názorů a přání dětí a jejich zohlednění v nejrůznějších rozhodovacích procesech. Naplnění práv dětí nezávisí jen na zajištění dostatečné „informovanosti“ dětí, ale také na postojích dospělých.

Tato metodická příručka se zabývá citlivou a náročnou oblastí komunikace dospělých (rodičů, pěstounů, sociálních pracovníků, pedagogů a dalších odborníků) s **dospívajícími dětmi a mladými dospělými vyrůstajícími v náhradní rodinné péči** a tématy, která by měla být s touto cílovou skupinou v rámci sociální práce řešena. Je koncipována jako manuál obsahující praktické informace z oblasti sociální práce, práva, psychologie a dalších souvisejících oblastí. Výběr témat byl učiněn především s ohledem na potřeby dospívajících dětí a mladých dospělých, kteří se připravují na ukončení náhradní rodinné péče nebo pěstounskou rodinu po dosažení zletilosti opouštějí. Příručka se proto zaměřuje na otázky spojené s přípravou na samostatnost, začlenění do společnosti a dalšími kroky, které jsou předpokladem pro prožívání plnohodnotného života. Autoři příručky vycházejí ze základního přístupu spočívajícího v respektu k právům dítěte a vnímání dítěte jako relevantního a rovnocenného partnera ve všech rozhodovacích procesech.

Poznámka autorů k používané terminologii:

Metodická příručka používá pro všechny typy „osob pečujících“ (tj. pěstounů, poručníků, osob, které mají dítě v předpěstounské péči, atd.) souhrnný pojem „pěstoun“, případně „pěstounská rodina“. Výjimkou jsou pasáže věnované právním otázkám, neboť existují určité rozdíly mezi postavením poručníka dítěte a pěstouna v rozhodování o podstatných záležitostech v životě dítěte. Hovoří-li se o „dospívajícím dítěti“, je tím myšleno dítě ve věku od 12 do 17 let, pokud je užíván jiný pojem (například při podrobnějším rozlišení věkových skupin), je v textu vysvětlen. Jako „mladý dospělý“ je v metodické příručce označován mladý člověk v prvních letech po dosažení zletilosti. Subjekty poskytující služby pro pěstounské rodiny na základě uzavřené dohody o výkonu pěstounské péče jsou označovány jako „doprovázející organizace“, klíčoví sociální pracovníci a pracovnice pěstounských rodin (zaměstnanci a zaměstnankyně těchto organizací) jako „doprovázející pracovníci“. Podrobnější členění je specifikováno ve čtvrté kapitole této metodické příručky, věnované roli doprovázejících organizací v systému péče o ohrožené děti.

1 Už nejsem dítě

1.1 Dospívající dítě ve světle vývojových teorií

Puberta a adolescence jsou obtížnými životními obdobími jak pro dospívající dítě, tak pro dospělé osoby, které o toto dítě pečují. Existuje celá řada vývojových teorií, jež vymezují různé periody dospívání člověka a jeho typické projevy.

Podle švýcarského psychologa a biologa Jeana Piageta (1896–1980) začíná mezi 11. až 12. rokem života období prudkého citového a sociálního vývoje, který je zapříčiněn rozvojem abstraktního uvažování. Dítě je již schopné uvažovat o vlastním myšlení, což se projevuje mimo jiné kritickým přístupem k myšlenkovým procesům jiných lidí (zejména dospělých). Je logické, že nejčastějším cílem tohoto „zpochybňování“ bývají právě dospělí, kteří jsou dítěti nejbližší. Dítě začíná také chápat vztah příčin a následků. Jistoty mladšího dětského věku, kdy se vše kolem dítěte dělo zdánlivě „samo“, jsou pryč. Dítě proto hledá určité pevné body ve svém životě, o něž by se mohlo opřít. Pokud se dítě cítí nepochopeno v jednom prostředí (rodina, škola), vyhledává jiné, kde by mohlo být úspěšné a uznávané, často metodou pokusu a omylu. S přibývajícím věkem si mladý člověk vytváří vlastní morální principy, které se pro něj stávají důležitější než pravidla skupiny. Období dospívání je proto pro vývoj člověka stejně důležité jako například rané dětství.

Psycholog a psychoanalytik Erik H. Erikson (1902–1994) výstižně charakterizuje dobu mezi 12. až 17. rokem života člověka prostřednictvím dvou klíčových pojmů: identita a zmatení (konfuze). Dospívající dítě řeší otázku: kdo jsem a kam patřím? V ideálním případě mladý člověk uznává pravidla společnosti, chce se do ní začlenit a společnost ho „přijímá“. Může však nastat i jiný vývoj: „Společnost může vnímat hluboké a pomstychtivé odmítnutí od jedince, který se nesnaží být přijatelný, a v tom případě společnost bezohledně odsoudí mnohé z těch, jejichž špatnou volbu při hledání sociability nemůže pochopit ani vstřebat.“¹ Pro tento věk je proto charakteristická obava, že mladý člověk zůstane sám a „neuznán“. Tyto obavy se mohou projevit buď v neprůbojnosti, nebo naopak ve formě systematického vzdoru. Již bylo zmíněno zpochybnění všech jistot, na které dítě dříve spoléhalo. Ve snaze udržet svou integritu se dospívající děti někdy nadměrně identifikují s různými „hrdiny“. Může jít o osoby blízké (kamarádi z part, starší spolužáci) i velmi vzdálené (hudební či filmové hvězdy). Reakcí na toto hledání identity je i „skupinová soudržnost“, jejímž průvodním jevem je tendence vytěšňovat (a někdy i velmi krutě) všechny ty, kteří jsou „jiní“, ať již pro barvu pleti, kulturní zázemí, názory, vkus atd. Děti si začínají všimati i sociálních rozdílů. Na důležitosti nabývají vnějškové projevy, jako jsou značka oblečení, vlastnictví mobilního telefonu či jeho typ atd.

¹ Erikson (2015), s. 76.

Názory, že je nutné „kritické období“ dospívání dítěte s určitou mírou trpělivosti a empatie „nějak přežít“, neboť jde jen o přechodné období „přípravy na dospělost“, byly v posledních letech vystřídaný pojetím dospívání jako zcela plnohodnotného období vývoje člověka. Nejnovější výzkumy poukazují na zásadní změny, kterými ve vyspělých zemích procházejí vztahy mezi dospělými a dospívajícími.

Dochází ke stírání rozdílů mezi generacemi: „Životní styl adolescentů a jejich rodičů přestal vykazovat větší odlišnosti a také dříve zmiňovaný mezigenerační konflikt se značně oslabil.“² Mění se i náhled na vliv interpersonálních vztahů s nejbližšími dospělými (v našem případě s rodiči nebo pěstouny) na utváření identity dospívajícího dítěte. Je zdůrazňována důležitost vztahů s vrstevníky,

sourozenci, partnery atd. Mladí lidé žijí v mnohem otevřenějším světě jak z hlediska mobility (možnosti cestování, studia atd.), tak dostupnosti informací. Mají více volného času, který tráví mimo domov. Vztahy jsou navazovány nejen v reálném, ale i virtuálním prostředí.³ Fenomémem poslední doby jsou sociální sítě s jejich bezbřehou anonymitou a množstvím „falešných“ hrdinů a identit. Osobní stýkání se s jinými lidmi je nahrazováno elektronickou komunikací. To ovšem neznamená, že virtuální prostor je pro mladého člověka „přívětivější“ než realita. Právě naopak.

1.2 Specifika dětí vyrůstajících v náhradní rodinné péči

Jak bylo uvedeno, moderní životní styl do jisté míry rozvolňuje hranice mezi dospíváním a dospělostí. Existuje poměrně početná skupina mladých dospělých, kteří se ještě ve věku okolo 30 let stále „připravují“ na samostatnost. U dětí vyrůstajících v náhradní rodinné péči však musíme i nadále s hranicí v 18, resp. nejdéle 26 let i nadále počítat. Ve srovnání s vrstevníky z většinové populace se musí většina mladých lidí odcházejících z náhradní péče mnohem dříve vypořádat s problémy a převzít zodpovědnost za velké změny ve svém životě. U mnoha dochází ke zrychlení přechodu k dospělosti. To představuje překážku v procesu získávání odolnosti, protože je jim tak odepřena psychologická příležitost a prostor na něco se zaměřit – zabývat se problémy postupně, v době, kdy přicházejí, tak, jak se s problémy přechodu vyrovnává většina ostatních mladých lidí. Získání odolnosti v procesu přechodu napomáhá, pokud mají mladí lidé možnost odcházet z náhradní péče pozvolna, dostává se jim emoční a praktické podpory, kterou budou potřebovat ještě ve věku kolem dvaceti let, a poskytuje se dostatek prostoru k tomu, aby se se změnami psychicky vyrovnávali postupně.

² Macek & Lacinová (2006), s. 12.

³ Ibid, s. 18.

Děti vyrůstající v náhradní rodinné péči se tak nalézají ve složitější situaci než většina jejich vrstevníků. Kromě „běžných“ nejistot spojených s dospíváním se musejí vypořádat se skutečnostmi, které zapříčinily jejich odchod z péče vlastních rodičů. Nemusí jít přitom jen o negativní prožitky a traumata spojená s konflikty mezi rodiči, případně se zneužíváním či týráním. Samotné nezvládnutí péče rodičem, ať již mělo jakékoli příčiny⁴, je ze strany dítěte (v různé intenzitě) vnímáno jako forma „odmítnutí“. Mnoho dětí vyrůstajících v náhradní rodinné péči má navíc za sebou zkušenost z ústavní výchovy a vyrovnává se s jejími dopady. K základním charakteristikám každého dospívajícího dítěte je proto nutné přidat další, které mohou být specificky spojeny se situací dětí vyrůstajících mimo péči vlastních rodičů:

- Nedůvěra při navazování vztahů
- Nízké sebehodnocení a sebevědomí
- Omezený rozsah pozornosti
- Potíže s uvědomováním si vlastních pocitů či jejich vyjadřováním
- Potíže s rozpoznáváním pocitů u jiných
- Vyžadování přehnané náklonnosti
- Snížená sociální vyzrálost
- Určitá naivita, tendence „utíkat“ do nereálných situací a světů...

Náhradní rodinná péče sice dokáže negativní dopady „ztráty“ rodičů zmírňovat lépe než institucionální formy výchovy, jde však stále „jen“ o péči náhradní.

Výše popsané projevy dospívání se samozřejmě liší ve věku na počátku dospívání a na prahu zletlosti. Rozhodovací procesy, které ovlivňují další život mladého člověka, jsou však přijímány během celého tohoto období. Zatímco v mladším věku jde například o výběr střední školy, ve starším se řeší partnerské vztahy a také další praktické otázky jako pracovní uplatnění, samostatné bydlení atd. Pokud v předchozím textu hovoříme v souvislosti s dospívajícími dětmi v náhradní rodinné péči o „typických“ projevech, je nutné zdůraznit, že ke každému dítěti je třeba přistupovat zcela individuálně. Uvedené charakteristiky nám mohou pomoci pochopit určité projevy chování a zvolit vhodnou formu komunikace.

Odborní pracovníci v oblasti náhradní rodinné péče mohou být v praxi konfrontováni jak s tradičním, tak „moderním“ pohledem na vztahy mezi dospívajícími a dospělými. Důvodem je skutečnost, že pěstouni jsou v průměru starší než běžní rodiče. V České republice tvoří cca 70 % pěstounů dítěte jeho příbuzní, nejčastěji jsou to právě prarodiče. V některých částech republiky (například v Praze) příbuzenská pěstounská péče naprosto dominuje. Věkový medián „nepříbuzných“ pěstounů je 47 let u mužů a 45 let u žen.

⁴ K tomu více v kapitole 4 této metodické příručky.

U příbuzenské pěstounské péče je o více než deset let vyšší (58 let u mužů a 57 let u žen).⁵ Doprovázející pracovníci se tak mohou setkávat s různými výchovnými modely a přístupy. Mezi sociálním pracovníkem rodiny a pěstouny přitom může být až generační věkový rozdíl.

Úkolem dospělých je dítě složitým obdobím dospívání bezpečně „provést“. Mezinárodní výzkumy⁶ ukázaly, že mladí lidé po odchodu z náhradní péče představují skupinu s nejvyšší pravděpodobností sociálního vyloučení ze společnosti. Osobní a odborná podpora, které se mladým lidem po odchodu z péče dostává, může v jejich životě znamenat významný rozdíl a zvýšit jejich odolnost. Odborní pracovníci zajišťující přípravu na samostatný život a následnou péči jsou pro mladé lidi velkou pomocí a oporou, zvláště pokud jim pomohou získat ubytování, finanční pomoc, vzdělání, zaměstnání, zdravotní služby a duševní pohodu. Na cestě k dospělosti pomáhá mladým lidem také poradenství, zvláště je-li zprostředkováno těmi, kteří již z péče odešli, neboť jim nabízejí jiný typ vztahů než odborná pomoc či rodina.

Stále platí, že dospělým se stává člověk v okamžiku, kdy přestává být středem vlastního zájmu a obrací se k dalším lidem. Již nepotřebuje péči, ale má potřebu (a je schopen) pečovat o někoho jiného. V následujících kapitolách metodické příručky podrobně rozebereme, jak mohou k dobrému přechodu do dospělosti pomoci pěstounské rodiny a síť služeb, které tyto rodiny doprovázejí.

⁵ Zmapování ekonomické situace pěstounských rodin a zařízení pro výkon pěstounské péče.

⁶ Např. Stein (2004).

2 Dospívající dítě z hlediska práva

Nový občanský zákoník, který nabyl účinnosti 1. ledna 2014, je založen na koncepci „částečné svéprávnosti nezletilých“. Člověk je od narození nositelem „právní osobnosti“. Zpočátku je dítě ve všech věcech zastupováno „zákonným zástupcem“, s přibývajícím věkem (a vyšší rozumovou vyspělostí) však postupně nabývá právo vstupovat do různých právních vztahů a záležitostí samo.

2.1 Právní postavení dítěte v náhradní rodinné péči

U dětí v náhradní rodinné péči je právní postavení poněkud složitější, neboť zákonných zástupců je více. Pěstouni mají odpovědnost za výchovu dítěte a zastupují ho v běžných záležitostech, rodiče rozhodují o věcech významných (podstatných). Ty definuje § 877 odst. 2 občanského zákoníku: „Za významnou záležitost se považují zejména nikoli běžné léčebné a obdobné zákroky, určení místa bydliště a volba vzdělání nebo pracovního uplatnění dítěte.“ V citované pasáži je důležité slovo „zejména“. Znamená, že okruh záležitostí, které jsou pro život dítěte podstatné, není výčtem uvedeným v občanském zákoníku omezen. Mohou se lišit v závislosti na individuální situaci dítěte, jeho kulturním a sociálním zázemí. Některé zahraniční právní úpravy řadí mezi významné záležitosti například (kulturní) identitu dítěte nebo jeho náboženské vyznání.

Je však nepochybné, že mezi podstatné záležitosti spadající do „kompetence“ rodičů patří rozhodnutí, která jsou pro období dospívání klíčová, jako je například výběr školy nebo budoucího povolání. Rodiče by měli o těchto záležitostech rozhodovat ve vzájemném souladu. Právní úprava pamatuje i na situace, pokud se podaří získat rozhodnutí pouze jednoho z rodičů. Třetí strany (pěstouni, školy, zdravotnická zařízení atd.) jsou v takovém případě „chráněny“ ustanovením § 876 odst. 3 občanského zákoníku: „Jedná-li jeden z rodičů v záležitosti dítěte sám vůči třetí osobě, která je v dobré víře, má se za to, že jedná se souhlasem druhého rodiče.“ Přeloženo: rozhodnutí jednoho z rodičů je dostačující, pokud zároveň není k dispozici informace o tom, že druhý z rodičů s tímto rozhodnutím nesouhlasí nebo má na věc jiný názor. Případné rozpory mezi rodiči však může řešit pouze soud.

Soud může rozsah práv a povinností pěstounů a rodičů v odůvodněných případech určit odlišně. Pokud je například získání rozhodnutí či souhlasu rodičů velmi obtížné (rodiče nejsou dosažitelní, nechtějí přijmout žádné rozhodnutí apod.), může soud oprávnění pěstounů rozšířit. Odlišné postavení má poručník dítěte. Ten může rozhodovat jak o běžných, tak o významných záležitostech. Podle § 934 občanského zákoníku však každé rozhodnutí poručníka v nikoliv běžných věcech musí být schváleno soudem.

2.2 Zájem dítěte

Předním hlediskem při jednání o všech záležitostech týkajících se dítěte je „zájem dítěte“⁷. Občanský zákoník i další právní normy (například zákon o sociálně-právní ochraně dětí) se na zájem dítěte odvolávají poměrně často. K uchopení tohoto do jisté míry obecného pojmu nám mohou pomoci faktory, které při hodnocení a určení zájmu dítěte nelze opominout. Jejich výčet obsahuje Komentář č. 14 k Úmluvě o právech dítěte⁸, který v roce 2013 vydal Výbor pro práva dítěte (orgán, který hodnotí naplňování Úmluvy o právech dítěte jednotlivými státy). Těmito faktory jsou zejména:

- Názor dítěte
- Identita dítěte
- Ochrana rodinného prostředí a udržování vztahů
- Péče, bezpečí a ochrana dítěte
- Zranitelnost (zvýšená ochrana dítěte při zdravotním či jiném znevýhodnění)
- Právo dítěte na zdraví
- Právo dítěte na vzdělání

Při rozhodování o běžných i podstatných záležitostech dotýkajících se zájmu dítěte je tedy třeba vždy brát v úvahu názor dítěte. V některých případech je dokonce vyjádření dítěte vyžadováno zákonem (viz rámeček „O čem rozhoduje dítě samo?“). Za významnou věkovou hranici je považováno dosažení 12 let. V souladu s vývojovými teoriemi, které byly popsány v předchozí kapitole metodické příručky, se dítě tohoto věku považuje za „schopné přijímat informace, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit“. Jde však o hranici orientační. Ústavní soud v několika nálezech⁹ týkajících se slyšení názoru dítěte uvedl, že je nutné „dostatečnou rozumovou a emocionální vyspělost, kdy je už dítě schopné uceleně prezentovat bez větší újmy svůj názor“, posuzovat případ od případu. Nelze například vyloučit, že i devítileté dítě bude natolik rozumově a emocionálně vyspělé, aby se mohlo vyjádřit k otázkám souvisejícím s jeho vztahy k rodičům či jiným důležitým záležitostem.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí zaručuje dítěti právo svobodně vyjadřovat své názory při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte (tedy také například pěstounů).

⁷ Článek 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte.

⁸ General comment no. 14 (2013).

⁹ Jde například o nálezy I. ÚS 1708/14 ze dne 18. prosince 2014, který obsahuje přehled předchozích nálezů Ústavního soudu a rozsudků Evropského soudu pro lidská práva v této záležitosti. Dostupné z: www.usoud.cz.

Požádá-li dítě doprovázejícího pracovníka o rozhovor „o samotě“, nelze takovou žádost odmítnout. Možnost vyjadřovat své názory a přání bez přítomnosti rodičů či jiných osob odpovědných za výchovu dítěte souvisí i s povinností příjemce informace zachovávat o sdělených skutečnostech mlčenlivost (jinak by možnost rozhovoru bez přítomnosti zákonných zástupců ztrácela smysl). Pravidly komunikace a nakládání se získanými informacemi se podrobněji zabývají následující kapitoly metodické příručky.

Pro úplnost uvádíme ještě jedno významné ustanovení občanského zákoníku, které se týká speciálně dětí umístěných do pěstounské péče. Mohou totiž nastat situace, kdy se názor pěstounů, rodičů nebo i dítěte na určitou důležitou skutečnost ocitne v rozporu. Doprovázející organizace nebo orgány sociálně-právní ochrany mohou sehrát roli mediátora. Jediný, kdo v této záležitosti může rozhodnout, je však soud. Podle § 968 občanského zákoníku, dojde-li k podstatné změně poměrů nebo k neshodě mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, může dítě, rodič nebo pěstoun „navrhnout soudu změnu práv a povinností, zrušení pěstounské péče nebo jiné rozhodnutí“. Všimněme si, že na soud se může s tímto návrhem obrátit i samo dítě. Může například požadovat, aby soud rozhodl (namísto rodičů) o volbě vzdělávání nebo povolání. Dítě má přitom právo požádat o pomoc a poradenství doprovázející organizaci nebo orgán sociálně-právní ochrany.

O čem rozhoduje dospívající dítě samo?

Od 12 let

- Je vyžadován souhlas dítěte v případě jeho osvojení (§ 806 občanského zákoníku)
- Dítě má právo vyjádřit se v soudních řízeních ve věcech rodičovské odpovědnosti k záležitostem, které se dotýkají jeho zájmu (§ 867 občanského zákoníku).
- Dítě může nahlédnout do matriky do záznamu o osvojení (nejde-li o tzv. utajené osvojení) a do záznamu o utajeném porodu (§ 8a zákona o matrikách, jménu a příjmení) atd.

Dítě starší 12 let je ve všech soudních, správních a dalších řízeních bráno jako osoba, která je schopna přijmout informaci, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit (§ 8 zákona o sociálně-právní ochraně dětí).

Od 14 let

- Je vyžadován souhlas dítěte při „zásahu do integrity“ (například operace, ale i kosmetické zákroky včetně tetování, léčitelské výkony atd.); pokud dítě nesouhlasí, nelze zákrok učinit bez souhlasu soudu (§ 100 občanského zákoníku). Výjimkou jsou zdravotní zákroky vynucené situací, kdy je „život člověka v náhlém a patrném nebezpečí“, ty lze provést i bez souhlasu.

Dítě starší 14 let je oprávněno spolurozhodovat o nejzásadnějších záležitostech týkajících se jeho tělesné a duševní integrity.

Od 15 let

- Dítě může uzavřít pracovněprávní vztah (mladší dítě může se souhlasem rodičů vykonávat za výdělek jen uměleckou, kulturní, reklamní a sportovní činnost); do 16 let přitom existuje oprávnění zákonných zástupců rozvázat se souhlasem soudu pracovní poměr, pokud je to nutné v zájmu vzdělávání, vývoje nebo zdraví dítěte (§ 35 občanského zákoníku a § 56a zákoníku práce).
- Dítě nabývá trestní odpovědnosti, a to v den po 15. narozeninách (§ 25 trestního zákoníku) a odpovědnosti za spáchání přestupku (§ 5 zákona o přestupcích).
- Je vyžadován souhlas dítěte při změně příjmení (§ 863 občanského zákoníku).
- Dítě může samo požádat o vydání pasu (do 15 let může podat tuto žádost pěstoun s ověřeným podpisem rodiče), řidičského průkazu skupiny AM, zbrojní ho průkazu skupiny B (pro sportovní účely) atd.

Patnáctý rok života představuje z pohledu práva významný předěl, který se z hlediska rozhodovacích kompetencí a dalších oprávnění promítá do různých oblastí života. Pro představu širě tohoto záběru lze uvést, že dítě starší 15 let může samo například uzavřít závěť, může se souhlasem soudu a zákonného zástupce vykonávat vlastní samostatnou výdělečnou činnost (tj. požádat o vlastní živnostenský list) atd.

Od 16 let

- Dítě může požádat soud o přiznání svéprávnosti, pokud se osvědčí jeho schopnost se samo živit a obstarat si své záležitosti, a s návrhem souhlasí zákonný zástupce, tj. v tomto případě rodič (§ 37 občanského zákoníku); přiznáním svéprávnosti mj. zaniká pěstounská nebo poručenská péče.
- Dítě může se souhlasem soudu uzavřít manželství (§ 672 občanského zákoníku).
- Dítě získává procesní způsobilost v některých soudních řízeních, kromě řízení o souhlasu s uzavřením manželství jde například o řízení ve věcech domácího násilí nebo o řízení o osvojení dítěte, jehož je rodičem.

Přiznání svéprávnosti však neznamená, že je ve všech záležitostech nahlíženo na dítě jako na dospělého. I nadále pro něj například platí zákaz požívání alkoholických nápojů, her na výherních hracích automatech atd.

18 let – zletilost a plná svéprávnost

3 Zásady komunikace s (dospívajícím) dítětem

Mnozí z dnešních dospělých jistě zažili situace, kdy byli jako děti (ve škole, v rodině, ve společnosti) odkazováni do „patříčných mezí“. Názor dítěte nebyl brán jako relevantní stanovisko a nebyl ani aktivně zjišťován. V posledních desetiletích se výchovné modely a přístupy výrazně změnily a přešly k větší otevřenosti.

3.1 Změny ve společenském přístupu k dětství a dětem

Ve společnosti se stále setkáváme s řadou stereotypních přístupů. Střetávají se zde dvě pojetí přístupu k dětem:

1. **Tradiční přístup**, zdůrazňující určitou hierarchii v rozhodovacích procesech. Čím je dítě mladší, tím méně má právo „do něčeho mluvit“. Dospělý člověk ví vše lépe (má zkušenosti), a proto může odpovědněji rozhodovat. Prostor pro samostatné rozhodování dítěte zpočátku vůbec neexistuje. Jak mladý člověk vyrůstá, postupně se jeho „pravomoci“ rozšiřují. Je třeba podotknout, že tento přístup má hluboké historické kořeny. Až do poloviny 20. století bylo „řídít pořádek podle přání dítěte“ pokládáno za vážnou výchovnou chybu. Výchovné příručky doporučovaly, aby děti byly přivýkány poslušnosti od nejútlejšího věku, kdy ještě ani nerozumějí smyslu příkazů a zákazů.¹⁰

2. **Přístup kladoucí důraz na postupné nabývání odpovědnosti**. Čím je dítě menší, tím otevřeněji a tolerantněji je k němu přistupováno. Dítěti je ponechána iniciativa v jeho duševním vývoji, může si „vymýšlet“ a hrát. Jak dítě dospívá, prostor jeho „volnosti“ se zužuje. Na dítě je přenášena stále vyšší odpovědnost za rozhodování a důsledky tohoto rozhodování. V tomto přístupu je dítě vždy vnímáno jako partner.

Míra zapojení dítěte do rozhodovacích procesů může co do intenzity a opravdovosti vykazovat velké rozdíly. Jako pomůcka pro hodnocení této míry může posloužit jednoduchá stupnice od 1 do 8, přičemž nejvyšší hodnota znamená nejvyšší míru zapojení dítěte:

- 8 Dítětem iniciované aktivity, sdílená rozhodnutí s dospělými
- 7 Dítětem iniciované a řízené aktivity
- 6 Dospělým iniciované aktivity, sdílená rozhodnutí s dětmi
- 5 Informované a konzultované aktivity
- 4 Určené aktivity, zaručená informovanost
- 3 Formální participace
- 2 Reprezentování
- 1 Manipulace

¹⁰ Langmeier & Krejčířová (1998), s. 309

3.2 Základní zásady pro zjišťování a uplatňování názoru dítěte

Postup při komunikaci s dítětem, vedoucí ke zjištění a uplatnění jeho názoru, můžeme demonstrovat na několika zásadách, které obsahuje Komentář č. 12 k Úmluvě o právech dítěte, vydaný Výborem pro práva dítěte v roce 2009:¹¹

a) **Transparentní a informativní přístup.** Aby dítě mohlo vyjádřit svůj skutečný názor, musí získat úplné a srozumitelné informace, a to způsobem, který respektuje jeho věk a rozumovou vyspělost. Dítěti je třeba srozumitelným způsobem sdělit, že má právo na svobodné vyjádření názorů, kterým bude přikládána příslušná vážnost. Musí mu být vysvětleno, jak může svého práva v rozhodovacích procesech využít, jaký bude rozsah jeho účasti, jak bude s jeho vyjádřeními pracováno a jaký budou mít dopad.

b) **Dobrovolnost a svoboda vyjadřování názorů.** Děti by neměly být do vyjadřování vlastních názorů nuceny v rozporu s jejich přáním. Měly by být informovány o možnosti kdykoliv své zapojení do rozhodovacího procesu ukončit. Vyjadřování názorů je pro dítě právem, svobodnou volbou, a nikoliv povinností. Právo vyjádřit názory „svobodně“ znamená, že dítě může svůj názor vyjádřit bez jakéhokoli nátlaku a může si vybrat, zda svého práva být slyšeno využít chce, nebo nechce. „Svobodně“ také znamená, že dítě nesmí být manipulováno ani nesmí být vystaveno nepřiměřenému vlivu nebo nátlaku.

c) **Respekt.** Názory dítěte musejí být brány s respektem a přirozenou zdvořilostí. Dítě by mělo být k formulování názorů a idejí motivováno vytvářením nejrůznějších příležitostí pro jejich sdělení. Dospělí lidé pracující s dětmi by měli stavět na dobrých příkladech zapojení dětí například do rodinného, školního nebo kulturního prostředí. Měli by znát sociálně-ekonomický, situační a kulturní kontext životů dětí.

d) **Relevance.** Zásaditost, ke kterým mají děti právo se vyjádřit, musejí mít skutečnou důležitost pro jejich životy. Musejí jim umožnit čerpat z jejich znalostí, dovedností a schopností. Navíc je nutné vytvořit prostor, ve kterém děti mohou vyjádřit a řešit problémy, jež samy považují za relevantní a důležité.

e) **Komunikace přátelská k dětem.** Prostředí a způsoby komunikace by měly být přizpůsobeny potřebám dětí. Je nutné vyčlenit odpovídající čas a adekvátní prostředky k tomu, aby děti byly dobře ke komunikaci připraveny, měly důvěru a příležitost k vyjádření svých názorů. Je nutné zvážit také skutečnost, že děti budou s ohledem na své potřeby a věk potřebovat různé úrovně podpory a možnosti pro zapojení do rozhodovacích procesů.

¹¹ General comment no. 12 (2009).

f) **Inkluzivní přístup.** Účast dětí na rozhodovacích procesech musí vycházet ze zásad inkluze a vyhýbat se existujícím diskriminačním stereotypům. Musí podporovat příležitosti pro zapojení znevýhodněných a opomíjených dětí z různých kultur i skupin. Děti nejsou homogenní skupinou a participace musí poskytovat rovnost příležitostí pro všechny děti bez diskriminace na jakémkoli základě.

g) **Podpora vzdělávání dospělých.** Dospělí, kteří komunikují s dětmi, potřebují přípravu, dovednosti a podporu, aby dokázali efektivně podporovat zapojení dětí. Školení by měla těmto pracovníkům přinést dovednosti v naslouchání, spolupráci s dětmi a efektivním zapojování dětí v souladu s jejich vyvíjejícími se schopnostmi. I děti samotné mohou být zapojeny do role školitelů a facilitátorů a podílet se na podpoře efektivní participace. Dospělé je nutné posilovat v řadě dovedností, například ve schopnosti efektivně šířit povědomí o právech dětí, ve schopnosti organizovat setkání, získávat prostředky, jednat s médii, veřejně hovořit a zastávat svůj názor.

h) **Bezpečí a citlivost vůči riziku.** V určitých situacích může vyjádření názoru přinášet rizika. Dospělí lidé mají vůči dětem, se kterými pracují, zodpovědnost a musejí přijmout opatření za účelem minimalizace ohrožení dětí násilím, vykořisťováním nebo jakýmkoli jiným negativním důsledkem jejich participace. K zajištění vhodné ochrany je nutné vypracovat jasnou strategii, která bude počítat s konkrétními riziky hrozícími některým skupinám dětí a s bariérami, jimž děti čelí při snaze o získání pomoci. Děti si musejí být vědomy svého práva na ochranu před újmou a musejí vědět, kam se v případě potřeby pomoci obrátit. Investice do práce s rodinami a komunitami je důležitá za účelem podpory pochopení hodnoty důsledků participace a k minimalizaci rizik, kterým by děti byly za jiných okolností vystaveny.

i) **Zodpovědnost.** Nesmírně důležitý je také závazek k další spolupráci a vyhodnocení závěrů. V každém zjišťovacím, poradenském či rozhodovacím procesu musejí děti například získat informaci o tom, jak byly jejich názory interpretovány a využity, a v případě potřeby musejí dostat příležitost k ovlivnění analýzy závěrů. Děti mají také právo získat jasnou zpětnou vazbu ohledně toho, jak jejich participace ovlivnila jakékoli výsledky. Tam, kde je to vhodné, by děti měly dostat příležitost zapojit se také do návazných procesů a aktivit. Pokud je to možné, musí se monitorování a vyhodnocení participace dětí dělat s dětmi samotnými.

3.3 Komunikace s dospívajícími dětmi a její hodnocení

Výše uvedené obecné zásady by měly být dodržovány při zjišťování názorů a zapojování do rozhodovacích procesů u všech dětí. Komunikace s dospívajícím dítětem má určitá specifika. Zásady komunikace úzce souvisejí s úrovní rozumové vyspělosti a schopnosti abstraktního myšlení. V úvodní kapitole této metodické příručky byly uvedeny typické projevy spojené s pubertou nebo obdobím mladé dospělosti, jež je nutné při komunikaci s touto cílovou skupinou zohlednit (viz rámeček „Pravidla pro rozhovor s dospívajícím dítětem“).

Komunikaci s dítětem je nutné pravidelně vyhodnocovat. Doprovázející pracovník si po rozhovoru s dítětem může položit například tyto otázky:

- Podařilo se mi předat dítěti všechny informace, které jsem chtěl?
- Dařilo se mi mluvit s dítětem srozumitelně?
- Podařilo se mi navodit dobrou atmosféru? (Dítě se necítilo být pod nátlakem, byla cítit oboustranná důvěra.)
- Byl dítěti dán prostor vyjádřit svůj názor?
- Byl veden skutečně rozhovor? (Dítě se aktivně zapojovalo do diskuze, vyjadřovalo názory, tzn., že nešlo jen o můj monolog.)
- Kladlo dítě doplňující otázky?
- Dokázal jsem adekvátně reagovat na tyto otázky?
- Byla pro mě některá témata probíraná v rámci rozhovoru zcela nová?
- Bavilo mě diskutovat o probíraných tématech? (Nebyla některá témata nepříjemná, nepřijatelná atd.?)
- Jak jistě jsem se cítil během rozhovoru a v tématech, která byla diskutována (zvládl jsem to, nebo jsem v tom „plaval“)?
- Zeptal jsem se dítěte, jak rozhovor hodnotí?

Odpovědi na tyto otázky jsou důležité pro přípravu na další setkání a rozhovory. Doprovázející pracovník by měl zhodnotit rovněž obtížnost přípravy na setkání s dítětem, zda odpovídá časovému prostoru, který má v rámci své práce k dispozici. Jistě jsou na místě i otázky, jestli pracovník vůbec považuje za potřebné bavit se s dětmi (nebo i pěstouny). Pokud doprovázející pracovník tento smysl postrádá, jde o signál vedoucí k žádosti o pomoc nezávislého odborníka (intervize, supervize atd.). Sociální pracovníci představují „cílovou“ skupinu syndromu profesního vyhoření. Je projevem profesionálního přístupu aktivně předcházet i těmto rizikům.

Pokud se komunikace s dítětem dlouhodobě nedaří, nelze na zjišťování názoru dítěte rezignovat. V úvodní kapitole této metodické příručky byly popsány projevy dospívání, mezi něž může patřit i určitá nedůvěra k dospělým. Jde hlavně o projev puberty, tedy mladšího věku dospívání. Mohou nastat situace, kdy se tato nedůvěra projevuje i u starších mladých lidí jako důsledek různých traumat z předchozího života (ústavní výchova, špatné zacházení atd.). V těchto případech je vhodné hledat alternativní řešení spočívající ve zmapování vztahů mladého člověka a vytipování vhodné osoby (osob), jež představuje pro dospívající dítě partnera a které dítě věří (učitel, kamarád, vedoucí zájmové aktivity atd.). Tedy najít ten správný „komunikační kanál“. Je třeba mít na paměti, že příčinou zdánlivě konfliktního jednání dospívajícího dítěte nemusí být zájem o „vyhranění se za každou cenu“ či získání úplné nezávislosti na dospělých, ale snaha o vzbuzení zájmu dospělých, získání jejich respektu a podpory. Při (pro pubertu typické) nedůvěře k dospělým mohou naopak nabývat na významu vztahy dítěte svěřené do pěstounské péče k „nevlastním“ sourozencům, ať již jde o vlastní děti pěstounů nebo jiné děti, které jim byly svěřeny do péče.

Jednou z forem práce s dospívajícím dítětem může být i **mentoring**. Ten je definován jako „blízký, individuální, mezigenerační vztah staršího, zkušenějšího mentora, který má zájem předat své zkušenosti a vědomosti mladšímu, méně zkušenému chráněnci“.¹² Vztah mezi mentorem¹³ a dítětem může vzniknout přirozeně, nebo zprostředkovaně za pomoci tzv. mentoringového programu (formální mentoring). Cílem těchto programů bývá nahrazení nedostatku přirozených vztahů, které se dítěti dostávají. V zahraničí jsou s mentoringovými programy bohaté zkušenosti. Nejznámějších z nich je program „Big Brothers Big Sisters“, který funguje již od roku 1904.¹⁴ V České republice využívá jeho zkušenosti dobrovolnický program „Pět P“ (péče, pomoc, přátelství, prevence a podpora).¹⁵ Některé projekty se přímo zaměřují na děti v náhradní rodinné péči.¹⁶

Obecné zásady komunikace s dítětem je třeba zohledňovat v rámci všech aktivit, které lze označit za „přímou práci s klientem“ včetně **formálních jednání** (jednání na úradech, soudech atd.). Jednou z forem naplnění práva dospívajícího dítěte vyjádřit svůj názor v otázkách a rozhodovacích procesech, které se ho týkají, je jeho aktivní účast na plánování (individuální plán ochrany dítěte, plán průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči), případových rodinných konferencích a dalších jednáních, kde je příslušnými odborníky řešena situace dítěte a jeho rodiny.

V dalších kapitolách této metodické příručky budou tyto zásady prakticky demonstrovány v rámci popisu konkrétních témat, která se týkají dospívajících dětí a mladých lidí,

¹² Brumovská & Seidlová Málková (2010), s. 11

¹³ Některé práce doporučují používat spíše označení „rádce“, protože slovo „mentorovat“ má

¹⁴ Více informací o programu naleznete na webových stránkách www.bbbs.org.

¹⁵ Více informací o programu naleznete na webových stránkách <http://www.petp.cz>.

¹⁶ Například projekt nestátní neziskové organizace Hestia TY A JÁ. Viz <http://www.hestia.cz/cs-CZ/co-delame/ty-a-ja>.

specifikací role doprovázejících organizací a jejich pracovníků a ukázkami nástrojů, jež lze při práci s touto cílovou skupinou využívat. Výše uvedené zásady lze velmi stručně shrnout do několika základních pravidel:

- Partnerský přístup k dítěti (dítě není „objektem“ komunikace, ale aktivním partnerem, má spolurozhodovat o své situaci).
- Respekt ke speciálním potřebám dítěte umístěného v náhradní rodinné péči.
- Zohlednění věku, zdravotního nebo mentálního znevýhodnění, kulturního a sociálního prostředí dítěte.
- Posilování dítěte v jeho samostatnosti (odpovědnosti za sebe sama).
- Sledování nejlepšího zájmu dítěte při všech činnostech a rozhodnutích, která se dítěte dotýkají.

Pravidla pro rozhovor s dospívajícím dítětem

- Na rozhovor se dobře připravte, zvláště řešíte-li konfliktní nebo jinak „nepříjemnou“ situaci. Disponujte jasnými argumenty, vysvětlujte své postoje a buďte v nich konzistentní. V úvodní části metodické příručky byla zmíněna schopnost kritického myšlení u dospívajících dětí. Snadno odhalují mezery v argumentaci dospělého a patřičně si je „vychutnávají“. Nemusejí přitom reagovat hned, na rozporná vyjádření vás však mohou upozornit při některém z dalších setkání.
- Hovořte srozumitelně a konkrétně. Mysl dospívajícího člověka je sama o sobě zavalena tolika podněty, že není schopna vnímat nejasná nebo příliš obrazná sdělení.
- Používejte vhodný jazyk. Nesnažte se „přiblížit“ svému partnerovi v komunikaci tím, že převzmete jazyk teenagerů. Pokud ho sami běžně nepoužíváte, vystavujete se nebezpečí, že budete působit nedůvěryhodně nebo směšně.
- Nepoužívejte vulgární slova, a to ani tehdy, pokud je dítě při komunikaci s vámi běžně používá.
- Na místě není ani „shovívavý postoj“ mluvy s dítětem, zdrobnělé a dětinské výrazy. Uvědomte si, že váš partner se jako dítě necítí.
- Dítě není u výslechu, nehovořte s ním proto jako nadřízený s podřízeným. Vyvarujte se jakýchkoliv projevů despektu. To ovšem neznamená, že musíte se všemi vyjádřeními souhlasit.
- Buďte trpěliví, ale nastavujte hranice. Je možné, že váš protějšek v rozhovoru bude odpovídat nesrozumitelně, úsečnými odpověďmi nebo úšklebky. Bude mít zájem šokovat vás (může však jít o projev toho, jak upoutat vaši pozornost). Pokud však tyto projevy překročí únosnou mez, ukončete rozhovor. Nenechte se ale vyprovokovat k afektivním reakcím.
- Postupujte za každých okolností podle pravidel sociální práce, založených **na důvěře, respektující autoritě a vyjednávání.**

4 Role doprovázejících organizací a dalších subjektů

V České republice je pěstounská péče soukromoprávním vztahem mezi náhradním rodičem a dítětem. Hlavní odpovědnost za výchovu dítěte a ochranu jeho zájmů mají pěstouni, kteří tuto odpovědnost v některých aspektech (viz pasáž o podstatných záležitostech v životě dítěte) sdílejí spolu s rodiči.

4.1 Spolupráce mezi doprovázejícími organizacemi a orgány sociálně-právní ochrany

Do těchto soukromoprávních vztahů může další (veřejný nebo soukromý) subjekt vstoupit buď na základě zákonného oprávnění, nebo po dohodě s pěstounem. Příkladem takového zákonného oprávnění je právo a povinnost orgánu sociálně-právní ochrany sledovat vývoj dítěte umístěného v pěstounské péči a pravidelně ho navštěvovat (§ 19 odst. 4 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). Hlavním reprezentantem smluvního vztahu s pěstounem jsou dohody o výkonu pěstounské péče (§ 47b a násl. zákona o sociálně-právní ochraně dětí).

Hlavním úkolem doprovázejících organizací je poskytovat na základě tohoto smluvního vztahu pěstounovi služby (viz rámeček „Služby zajišťované doprovázejícími organizacemi“). Oproti jiným systémům služeb (například sociálních) však existuje několik odlišností. Jedna z nich spočívá v tom, že hlavním „klientem“ pomoci je dítě svěřené do náhradní rodinné péče. Doprovázející organizace sice uzavírá smlouvu s pěstounem, veškeré služby jsou však poskytovány proto, aby bylo dosaženo co nejlepší péče o dítě a aby odpovídaly zájmu dítěte. Při spolupráci pěstouna a doprovázející organizace je proto názor samotného dítěte velmi důležitý. V některých případech je nutné komunikovat i s vlastními rodiči dítěte. Ve druhé kapitole této metodické příručky věnované právním aspektům byly vysvětleny postupy v případech, kdy se názory dítěte, rodiče nebo pěstouna ocitnou v kolizi.

Dalším specifikem je otázka vztahu poskytovatele služby (doprovázející organizace) a veřejné správy (orgánu sociálně-právní ochrany). Zákon o sociálně-právní ochraně dětí upravuje několik způsobů spolupráce:

1. Sdílení informací

Doprovázející organizace má povinnost oznamovat orgánu sociálně-právní ochrany veškerá podezření na možná ohrožení dítěte (§ 10 odst. 4 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). Je také povinna na vyžádání poskytnout orgánům sociálně-právní ochrany (obecním úřadům obcí s rozšířenou působností, krajským úřadům, ale například i Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR atd.) veškeré údaje potřebné pro zajištění sociálně-právní ochrany

dítěte (§ 53 odst. 1 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). Na stranu druhou i doprovázející organizace mají právo požádat o údaje potřebné pro svou činnost vykonávanou na základě pověření. Kontaktními orgány pro sdělování těchto údajů pověřeným osobám jsou obecní úřady obce s rozšířenou působností (§ 51 odst. 4 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). O povinnosti doprovázející organizace sdílet s orgány veřejné správy některé údaje je vhodné a korektní upozornit jak pěstouny, tak dítě svěřené do pěstounské péče ihned při zahájení spolupráce. Na oznamovací povinnost je vhodné upozornit i všechny další osoby, s nimiž vede doprovázející pracovník rozhovor. Je nutné vysvětlit, že nejde o „udávání“, ale o přirozenou a žádoucí součást systému ochrany dětí.

2. Sdílení dohledu nad výkonem pěstounské péče

Kromě sledování vývoje dětí umístěných v náhradní rodinné péči obecními úřady obcí s rozšířenou působností, jež bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, existuje ještě jedna forma „dohledu nad pěstounskou péčí“, kterou vykonávají doprovázející organizace. Její součástí je i pravidelné podávání zpráv o průběhu výkonu pěstounské péče v půlročních intervalech obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností. Tyto dva typy dohledu se však v mnohém liší:

- a) Dohled orgánu sociálně-právní ochrany je komplexnější. Doprovázející organizace se zaměřuje především na aspekty vyplývající z uzavřené dohody o výkonu pěstounské péče.
- b) Pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany mohou při plnění svých úkolů vstupovat do všech obydlí, kde se dítě zdržuje. Pracovníci doprovázející organizace mohou do obydlí pěstouna vstupovat pouze s jeho souhlasem.
- c) Pokud pěstoun nespolupracuje, může mu orgán sociálně-právní ochrany uložit peněžitou pokutu až do výše 20 000 Kč. Doprovázející organizace může pouze vypovědět dohodu o výkonu pěstounské péče, a to tehdy, pokud je dohled nad naplňováním této dohody mařen opakovaně.

3. Sdílení postupů práce

Ochrana dítěte probíhá ve spolupráci orgánu sociálně-právní ochrany a doprovázející organizace. Orgán sociálně-právní ochrany dětí vyhodnocuje situaci dítěte a jeho rodiny a zpracovává „individuální plán ochrany dítěte“. Individuální plán je závazný jak pro znění dohody o výkonu pěstounské péče, tak pro dokument, který podle standardů kvality sociálně-právní ochrany (kritérium 10c přílohy č. 2 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí) povinně zpracovává doprovázející organizace, a to „plán průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči“. Struktura a funkce těchto (a některých navazujících) dokumentů jsou popsány podrobněji v části „Plánování práce s dospívajícím dítětem a pěstounskou rodinou“. Sdílení postupů práce se může projevovat také například i ve formě různých společných jednání, případových konferencí atd. Podobně jako je vyžadován partnerský přístup k dítěti, měl by existovat obdobný vzájemný respekt mezi subjekty, které spolupracují při naplňování zájmu dítěte.

Doprovázející pracovník nenahrazuje ani pěstouny, ani rodiče a ani kamarády dítěte, působí především jako mediátor, zprostředkovatel informací, osoba, která komunikuje s dítětem, pěstounem, vlastní rodinou dítěte, ale také se sociálními pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany, učiteli atd. Doprovázející pracovník není ani „soudcem“ mezi pěstounem, dítětem nebo rodiči dítěte. Snaží se pomoci při řešení rozporů mezi těmito osobami, pokud však nedojde k dohodě, jediným orgánem, který může významnou záležitost rozhodnout, je soud.

4.2 Síť spolupráce

Hlavní odpovědnost za koordinaci sociální práce s dítětem nese orgán sociálně-právní ochrany, jímž je obecní úřad obce s rozšířenou působností místně příslušný k dítěti. V rámci úřadu je určen klíčový sociální pracovník dítěte (tzv. koordinátor případu). Tento úřad zpracovává zmíněné vyhodnocení situace dítěte a rodiny a individuální plán ochrany dítěte. Doprovázející organizace přitom může být v kontaktu současně s několika orgány sociálně-právní ochrany. Tento stav je způsoben tím, že příslušnost orgánu sociálně-právní ochrany k dítěti se řídí (administrativním) trvalým pobytem, a nikoliv (faktickým) obvyklým bydlištěm. Místně příslušný orgán sociálně-právní ochrany má právo požádat jiný obecní úřad obce s rozšířenou působností o součinnost. Zpravidla půjde o jednorázový úkon (šetření v rodině atd.), v některých případech (například pokud je dítě umístěno v náhradní péči ve velké vzdálenosti od místa svého trvalého pobytu) jde však i o dlouhodobější sociální práci s dítětem. Nemůže však na něj převést řešení situace dítěte zcela. Je tedy možné, že doprovázející pracovník bude v rámci „sítě spolupráce“ spolupracovat současně s pracovníky několika orgánů sociálně-právní ochrany. Například pravidelné zprávy o průběhu pěstounské péče (§ 47b odst. 5 zákona o sociálně-právní ochraně dětí) jsou předkládány obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, který je místně příslušný k pěstounům (viz rámeček – Kompetence orgánů sociálně-právní ochrany v oblasti výkonu pěstounské péče a jejího doprovázení).

S dítětem umístěným do náhradní rodinné péče však přichází do kontaktu celá řada dalších subjektů. V první řadě jde o školu, kterou dítě navštěvuje, dále o poskytovatele sociálních nebo zdravotních služeb, provozovatele volnočasových aktivit, v některých případech i o odborná poradenská pracoviště atd. Všechny zmíněné formy sociální práce s dítětem jsou založeny na principu vytváření **multidisciplinární sítě spolupráce**.

Co se týče odborné podpory při výkonu náhradní rodinné péče, je role doprovázející organizace klíčová. Jde o subjekt, který je v nejintenzivnějším kontaktu s pěstounskou rodinou. Jeho odborné služby reagují cíleně na individuální potřeby pěstounské rodiny a dítěte svěřeného do její péče.

Kompetence orgánů sociálně-právní ochrany v oblasti výkonu pěstounské péče a jejího doprovázení

1. Obecní úřad obce s rozšířenou působností příslušný podle místa trvalého pobytu dítěte

- sleduje vývoj dítěte umístěného do náhradní rodinné péče
- zpracovává vyhodnocení situace dítěte a rodiny a navazující individuální plán ochrany dítěte, je odpovědný za naplňování tohoto plánu a koordinaci sociální práce s dítětem

2. Obecní úřad obce s rozšířenou působností příslušný podle místa trvalého pobytu pěstounů

- je odpovědný za to, aby pěstoun měl uzavřenou dohodu o výkonu pěstounské péče; v případě, že pěstoun uzavírá dohodu s jiným subjektem než s tímto úřadem, vydává souhlas k uzavření této dohody
- je adresátem pravidelných půlročních zpráv o průběhu pěstounské péče od subjektů, které uzavřely s pěstounem dohodu o výkonu pěstounské péče
- vydává správní rozhodnutí v případě, kdy je dohoda o výkonu pěstounské péče vypovězena doprovázející organizací z důvodu porušování povinností na straně pěstouna
- může být dožádán o zajištění některých úkonů orgánem sociálně-právní ochrany příslušným k dítěti

3. Krajský úřad

- kontroluje činnost obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, je odvolacím orgánem u jejich správních rozhodnutí
- kontroluje činnost doprovázejících organizací („pověřených osob“), ovšem pouze z hlediska dodržování podmínek nutných pro vydání pověření; má právo nahlížet do záznamů doprovázející organizace, týkajících se „poskytování sociálně-právní ochrany“ (toto právo obecní úřady obcí s rozšířenou působností nemají, mohou si však potřebné informace vyžádat).

4. Inspekce kvality sociálně-právní ochrany (Úřad práce ČR)

- kontroluje naplňování standardů kvality sociálně-právní ochrany doprovázejícími organizacemi (pověřenými osobami).

4.3 Plánování práce s dospívajícím dítětem a pěstounskou rodinou

Obecní úřad obce s rozšířenou působností místně příslušný k dítěti má podle standardů kvality sociálně-právní ochrany (kritérium 14b přílohy č. 1 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí) povinnost „věnovat se intenzivně oblasti přípravy na samostatný život u dětí starších 16 let, které se nacházejí v ústavní výchově, náhradní rodinné péči nebo v péči kurátorů“. Postup práce s dítětem upravuje **individuální plán ochrany dítěte**. Ten je povinně zpracováván pro každé dítě, které bylo zařazeno do evidence orgánu sociálně-právní ochrany po 1. lednu 2013. Je však doporučeno, aby tento plán byl zpracováván i pro děti zařazené do evidence před tímto datem, zejména jsou-li umístěny mimo péči vlastních rodičů. Individuální plán zpracovává orgán sociálně-právní ochrany dětí ve spolupráci s rodiči (nebo pěstouny), dítěte a odborníky, kteří se podílejí na řešení problémů dítěte a jeho rodiny (§ 10 odst. 3 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). Obsah plánu upravuje především § 2 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí.

Individuální plán ochrany dítěte:

- Obsahuje popis příčin poskytování sociálně-právní ochrany a umístění dítěte do náhradní rodinné péče.
- Popisuje opatření přijímaná na ochranu dítěte, stanovuje metody práce s rodinou a rozsah pomoci, která bude poskytnuta rodičům dítěte nebo pěstounům při rozvíjení pečovatelských a výchovných schopností, při sociálním začleňování rodiny, posílení kompetencí v oblasti vzdělávání atd.
- Stanovuje postup spolupráce orgánu sociálně-právní ochrany s ostatními orgány veřejné správy a fyzickými a právníckými osobami zapojenými do řešení situace dítěte.
- Obsahuje plán vzdělávání dítěte a plán přípravy na budoucí povolání a osamostatňování se a plán přípravy blížícího se výstupu dítěte z náhradní péče.
- Určuje, jakým způsobem má být naplňována povinnost pěstouna „udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami dítěti blízkými“ (§ 47a odst. 2 písm. h/ zákona o sociálně-právní ochraně dětí).

Individuální plán musí obsahovat také časový plán pro provádění konkrétních opatření a způsob ověřování jejich plnění a hodnocení. Těmito opatřeními jsou například konzultace, právní pomoc, poskytování odborné podpory dětem, terapie a mediace, poskytování pomoci rodinám při řešení sociálních nebo psychických problémů atd.

Na individuální plán ochrany dítěte (a také na uzavřenou dohodu o výkonu pěstounské péče) navazuje **plán průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči** zpracovaný ve spolupráci doprovázející organizace, dítěte umístěného do pěstounské péče, pěstouna a orgánu sociálně-právní ochrany. V situaci, kdy individuální plán ochrany dítěte není zpracován, představuje tento dokument hlavní základ plánování sociální práce s dítětem a pěstounskou rodinou.

Plán průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči by měl mít následující základní strukturu a obsah:

- Definice potřeb pěstounů, dítěte svěřeného do pěstounské péče a případně i dalších osob (vlastní děti pěstouna, další členové pěstounské rodiny, rodiče a příbuzní svěřeného dítěte atd.).
- Specifikace „reakce“ doprovázející organizace na tyto potřeby (jaká služba bude poskytnuta, její rozsah, cíl, časový harmonogram atd.).
- Způsob vyhodnocení poskytnuté pomoci ze strany dítěte, pěstounů a doprovázející organizace, resp. zpětná vazba na poskytnuté služby, zjištění, zda došlo k vyřešení problému nebo naplnění potřeb, případně naplánování nových opatření.

Z výše uvedené struktury je zřejmé, že plánování průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči představuje určitý opakující se cyklus analýzy potřeb, plánování intervence a jejího hodnocení. Při sestavování plánu je třeba mít na paměti, že jde o dokument, na jehož základě lze krátkodobě i dlouhodobě plánovat odborné služby poskytované pěstounské rodině. Poskytnutí všech typů pomoci (odborná pomoc, poradenství, asistence při kontaktu dítěte s rodinou atd.) lze vhodně kombinovat s „dalším vzděláváním“ pěstounů. Doprovázející organizace je podle kritéria 10d standardů kvality sociálně-právní ochrany povinna vytvářet ve spolupráci s pěstouny „**následný vzdělávací plán**“ zaměřený na rozvoj kompetencí pěstounů. V období dospívání svěřeného dítěte je proto účelné zařadit mezi témata vzdělávání otázky spojené s přípravou na samostatnost a odchod z pěstounské rodiny.

Doprovázející organizace má mít podle standardů kvality sociálně-právní ochrany rovněž písemně stanovena **pravidla a postupy práce pro situace významných změn** v životě dětí a rodin včetně ukončení pobytu dítěte v původní nebo náhradní rodině (kritérium 12a přílohy č. 2 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí). Jako inspirace pro tyto postupy může sloužit sedmá kapitola této metodické příručky, která obsahuje popis třístupňového systému přípravy dítěte z náhradní rodinné péče na samostatný život včetně **záznamových listů doprovázejícího pracovníka**.

Služby zajišťované doprovázejícími organizacemi

Služby poskytované pěstounským rodinám na základě dohody o výkonu pěstounské péče lze rozdělit do dvou okruhů. Prvním z nich jsou **nárokové služby**, které jsou hrazeny pomocí státního příspěvku na výkon pěstounské péče. Druhou skupinou jsou **služby nenárokové**, které musí doprovázející organizace zpravidla hradit z jiných zdrojů než ze zmíněného státního příspěvku. Pěstounovi nebo dítěti svěřenému do pěstounské péče však mohou být poskytovány i služby, které spadají do jiného systému (například sociálních služeb). K tomu je však třeba, aby organizace disponovala dalším oprávněním podle příslušného právního předpisu. Na stranu druhou, na poskytování těchto služeb lze získat další finanční prostředky (například dotaci pro poskytovatele sociálních služeb).

Nárokové služby pro pěstounské rodiny

- **Účelová (krátkodobá) odlehčovací péče** poskytovaná při nemoci pěstouna, narození jeho dítěte, při úmrtí v rodině, zařizování nezbytných úředních záležitostí.
- **Neúčelová (dlouhodobá) odlehčovací péče** v délce minimálně 14 kalendářních dnů ročně, pokud pěstoun pečuje o dítě starší dvou let.
- **Zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci** minimálně jedenkrát za šest měsíců.
- **Zprostředkování nebo zajištění bezplatného vzdělávání** v rozsahu 24 hodin za každých 12 kalendářních měsíců.
- **Pomoc při zajištění kontaktu a sounáležitosti dítěte s jeho rodiči a dalšími blízkými osobami** (příprava dítěte, jeho rodičů či členů náhradní rodiny na vzájemný kontakt, zajištění vhodného místa osobního styku, doprovázení při setkání atd.).
- **Poradenství** v oblastech specifikovaných v § 4 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí. Jde zejména o pomoc při řešení sociálních nebo psychických problémů, problémů souvisejících s péčí o dítě, zabezpečení péče o dítě se zdravotním postižením, uplatňování nároků z dávkových a obdobných systémů, ale také **o přípravu dítěte na odchod z rodiny.**

Příklady nenárokových služeb

- Doučování dětí
- Volnočasové aktivity
- Právní a ekonomické poradenství

Příklady služeb, které jsou poskytovány pěstounům na základě jiného typu oprávnění

- Osobní asistence zdravotně znevýhodněným dětem.
- Práce s rodiči a dalšími příbuznými dítěte, přesahující oblast přípravy na kontakt dítěte s vlastní rodinou (sociálně-aktivizační služby) atd.

Platí přitom jednoduché pravidlo: státní příspěvek na výkon pěstounské péče nemůže suplovat funkci jiných dávek a státních dotací (příspěvek na úhradu potřeb dítěte, příspěvek na péči, dotace pro poskytovatele sociálních služeb atd.).

5 Klíčová témata řešená s dospívajícím dítětem v náhradní rodinné péči

V dalších kapitolách metodické příručky se zaměříme na nejdůležitější témata, která je vhodné a potřebné s dospívajícími dětmi v náhradní rodinné péči řešit, a na postupy při přípravě na jejich odchod z pěstounské péče. Pro dlouhodobě úspěšné osamostatnění mladého člověka, jenž odchází z náhradní rodinné péče, je klíčové, aby byl v dostatečném předstihu na tuto samostatnost připravován. Zároveň je nutné předem nastavovat formy podpory pro dobu, kdy mladý dospělý odejde z pěstounské rodiny a postaví se „na vlastní nohy“.

Při přípravě procesu opuštění náhradní péče je nutné, aby mladý člověk společně s koordinátorem případu (klíčovým sociálním pracovníkem orgánu sociálně-právní ochrany) a doprovázejícím pracovníkem (klíčovým sociálním pracovníkem doprovázející organizace) pracovali na následujících tématech:

- Kde bude mladý člověk bydlet a jakou podporu může získat, aby si mohl zařídit své vlastní bydlení.
- Jak bude probíhat další vzdělávání nebo získání práce.
- Jaké životní dovednosti bude mladý člověk potřebovat.
- Jakou podporu bude mladý člověk potřebovat.
- Kde může mladý člověk dostávat průběžnou podporu v době po opuštění péče.

Život se však neskládá pouze z praktických záležitostí. Začneme proto tou nejdůležitější oblastí, a to jsou:

5.1 Vztahy, vztahy, vztahy...

Jsou-li v pořádku vztahové záležitosti, pak zpravidla funguje lépe i vše ostatní. Pokud jsou narušeny (chybí pozitivní vztahová motivace), jsou ostatní aktivity vedoucí k zajištění vzdělání, pracovního uplatnění, kvality života atd. mnohdy neúčinné. Sociální práce vstupuje do života člověka v okamžiku, kdy „něco“ nefunguje. Řada potíží v praktických dovednostech pak může pramenit právě z problémů v oblasti vztahů.

Dítě v pěstounské péči se pohybuje mezi mnoha mikrosvěty. Jedním z nich je prostředí, v němž vyrůstá, tedy pěstounská rodina. Kdesi (může to být velmi blízko, ale také v neznámu) existuje svět, který je spojen s vlastními rodiči. Dále jsou tu škola, zájmové aktivity, kamarádi, lásky... Vztahová síť dítěte vyrůstajícího v náhradní rodinné péči se zdá být (co do počtu osob) „bohatší“ než u jeho vrstevníků, kteří žijí ve vlastních rodinách. Opak může být pravdou.

Odborníci pohybující se v prostředí náhradní rodinné péče jsou si vědomi primární potřeby stabilní citové vazby (attachment). Pokud taková vazba chybí, je třeba na ní systematicky pracovat, v případě potřeby i za využití dlouhodobé odborné nebo psychologické pomoci. Často jde o problémy, které je nutné řešit dlouhodobou terapeutickou prací a také intenzivní pomoc může znamenat pouze stabilizaci nebo určité zmírnění problémů.

S blížícím se odchodem z pěstounské rodiny se zvyšuje význam vztahů dítěte k vlastní rodině, resp. prostředí, odkud do náhradní péče přišlo. Je samozřejmě rozdíl mezi tím, zda dítě vyrůstá v pěstounské rodině delší dobu (například již od raného dětství), nebo přichází-li do náhradní rodiny v době dospívání, či dokonce před dosažením zletilosti. Je však zřejmé, že u dítěte v pěstounské péči jsou představy o dalším postupu po skončení pěstounské péče klíčové. Právní vztah k náhradní rodině fakticky končí. Závisí na rozhodnutí pěstounů, jak intenzivní kontakt se svým (bývalým) svěřeným dítětem bude udržovat a zda ho bude nějakým způsobem podporovat. Stejně rozhodovací právo je i na straně mladého dospělého opouštějícího náhradní péči. V každém případě je nutné řešit otázky vztahu k vlastní rodině.

Specifikem pěstounské péče je zákonná povinnost pěstouna „udržovat, rozvíjet a prohlubovat“ sounáležitost dítěte s osobami blízkými, zejména rodiči, sourozenci a dalšími příbuznými. Podle judikatury Evropského soudu pro lidská práva jsou za „rodinné vztahy“ považovány i vztahy osob bez biologické příbuznosti, pokud mezi nimi existují faktická rodinná pouta.¹⁷ Dítě má právo na informace o těchto osobách a na osobní styk s nimi, pokud nebyl omezen soudem. Jde rovněž o možnost komunikace prostřednictvím telefonu, e-mailu, sociálních sítí apod. Vazby dítěte na vlastní rodinu by tedy v ideálním případě neměly být zprerthány. V praxi však nastávají situace, kdy dítě dlouhodobě kontakt s vlastní rodinou nemá, nebo dokonce o vlastní rodině nemá ani přesné informace.

V závislosti na přání dítěte je proto třeba v rámci sociální práce s dospívajícím dítětem pracovat na obnově a navázání funkčních vztahů s jeho vlastní rodinou, samozřejmě pokud je to možné a žádoucí. Je důležité, aby mladý člověk měl vytvořenou síť vztahů (kontaktů), kam se může v budoucnosti obrátit o pomoc a podporu.

¹⁷ Například rozsudek ESLP č. 9687/82 ve věci „Johnston a další proti Irsku“ ze dne 18. února 1986.

5.2 Identita

Se vztahovými otázkami úzce souvisí i identita dítěte. Vzhledem k charakteru pěstounské péče by nemělo docházet k zásahům do práva dítěte na jeho identitu, kulturu atd. Významným faktorem je „obraz rodiče“ vytvářený pěstounem. Děti v náhradní rodinné péči pocházejí často z nefunkčního rodinného prostředí, rozvrácených či neúplných rodin. Mnohé z těchto dětí mají za sebou pobyt v ústavním zařízení. V úvodní kapitole této metodické příručky byly popsány dopady „odmítnutí“ rodičem na psychický vývoj dítěte. Pěstoun je klíčovou osobou pro vysvětlení důvodů, proč se dítě ocitlo v náhradní rodinné péči. Jak však uspokojivě vysvětlit „selhání rodičů“?

V České republice je hlavní příčinou nuceného odchodu dítěte z péče vlastních rodičů nedostatek rodičovských kompetencí. Ten je často způsoben negativní zkušeností rodičů z vlastního dětství. Slovenský výzkum zaměřený na důvody odebírání dětí z rodin zjistil, že u matek, které prošly v dětství ústavní výchovou, je 52x vyšší pravděpodobnost, že také jejich dítě bude z rodiny odebráno. U otců je tato pravděpodobnost 12x vyšší.¹⁸ Stát se dobrým rodičem, když člověku nebyla dána příležitost „naučit se to“ přirozeným způsobem, je velmi složité. Příčiny, proč rodiče nezvládají péči o dítě, mohou být samozřejmě různé. Je vhodné, aby nebyl posilován obraz rodičů jako „viníků“, ale aby s určitou mírou tolerance a empatie byly vysvětlovány příčiny, proč se nemohou o dítě starat. Dítěti je třeba samozřejmě podávat pravdivé informace, ale v citlivé formě odpovídající jeho věku. Nutností je zbavit dítě odpovědnosti nebo viny, kterou si často přisuzují za to, že nežijí se svými vlastními rodiči.

Jde zde totiž především o „investici“ do budoucnosti svěřeného dítěte. S otázkou identity souvisí rovněž tendence opakovat „chyby“ rodičů. Identifikace s rodiči může nabýt formy: „Když mí rodiče byli špatní, proč já bych měl být jiný.“ Cílem práce s identitou dítěte jsou především posílení jeho sebevědomí a nabídka šancí a lepší životní perspektivy. Odborná literatura upozorňuje na skutečnost, že se faktor „sebevědomí“ projevuje i při výběru partnera. Děti, které například zažily týrání a zneužívání, mohou inklinovat při navazování známostí k dominantním osobnostem. Jsou ochotny jako „důkaz lásky a závislosti obětovat téměř cokoliv – vzdělání, rodinu, svoji budoucnost“.¹⁹

Úkolem doprovázející organizace je posilovat pěstouny v respektu ke vztahu dítěte k jeho vlastní rodině a identitě, resp. v pochopení, že jsou náhradními rodiči dítěte po dobu, kdy rodiče péči nezvládají. Zvláště v období dospívání dítěte může být uvědomování si této role velmi bolestné. Zpracování traumat se může projevat nejen problémy v chování, ale také v intenzivním hledání vlastní rodiny. Pěstouni si v takových situacích často kladou otázku: selhali jsme jako náhradní rodiče při výchově svěřeného dítěte?

¹⁸ Mikloško (2011), s. 75.

¹⁹ Zezulová (2012), s. 67.

V úvodní kapitole této metodické příručky byla rovněž vysvětlena potřeba mladého člověka nalézt svou pravdivou identitu. S tou souvisí i znalost rodinné historie, předků atd. Pokud dospívající dítě začne „náhle“ pátrat po rodičích a sourozencích, nejde ani o projev nevědku nebo nespokojenosti s pěstouny. Jde o zcela přirozenou lidskou potřebu. Těmto situacím lze předcházet aktivním přístupem, kdy jsou dítěti vhodným způsobem sdělovány informace o vlastní rodině, vytvářen „rodinný příběh“. Součástí odborné podpory doprovázející organizace mohou být poradenství a vzdělávání při práci pěstounů s rodinným příběhem, výuka různých technik atd.

Odborná podpora může být ještě významnější v případech, kdy pěstouni pečují o dítě odlišné kultury či etnicity. Takové dítě si logicky klade otázku, „proč vypadám jinak“? Může být vystaveno tlaku společnosti a xenofobním projevům. V této oblasti je klíčová práce s předsudky. Doprovázející organizace sice těžko změní postoje celé společnosti, je však její povinností pracovat s těmito stereotypy u vlastních zaměstnanců, potažmo pěstounů jako klientů.

Cílem všech výše popsaných aktivit je dosáhnout u dítěte pozitivní identity spočívající v kvalitních vazbách s pečující osobou, znalost a pochopení rodinného prostředí a získání pozitivní zkušenosti s tím, jak ho vnímají druzí lidé a jak na něj reagují. Důležité také je, jak mladí lidé „vidí sami sebe a své možnosti ovlivnit a utvářet vlastní životní cestu“.²⁰

²⁰ Příprava na nezávislý život, s. 9.

6 Systém přípravy a podpory při opouštění náhradní péče

Od vztahů a identity dítěte se nyní vrátíme k ryze praktickým záležitostem. V této části se kromě témat spojených s přípravou na samostatný život zaměříme také na síť spolupráce. Identifikujeme subjekty, které mohou (kromě doprovázející organizace) při řešení konkrétních záležitostí s pěstounskou rodinou a dítětem svěřeným do pěstounské péče spolupracovat.

6.1 Vzdělání

Tématem, které je nutné řešit ve velkém časovém předstihu, je výběr vzdělávání, na něž se váže i budoucí pracovní uplatnění. Střední škola je vybírána ve věku kolem 14 let, a jak již bylo řečeno, jde o rozhodnutí, které přísluší rodičům dítěte.

V síti podpory hraje při výběru povolání důležitou roli rovněž škola, kterou dítě navštěvuje. Využijme této příležitosti k popisu kompetencí odborných pracovníků školy, kteří se (kromě pedagogů) mohou podílet na řešení situace dítěte. Jde o:

- výchovné poradce,
- školní metodiky prevence,
- psychology,
- speciální pedagogy,
- asistenty pedagoga.

Výchovný poradce se věnuje zejména problematice kariérního poradenství a procesu integrace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (včetně integrace nadaných) na školách. Školní metodik prevence pracuje především v oblasti prevence sociálně nežádoucích jevů. Školní psycholog či školní speciální pedagog, pokud jím škola disponuje, vytváří systém včasné identifikace žáků s výukovými obtížemi a strategii používání ve školách pro prevenci výukových obtíží ve vztahu k reedukaci. Hlavní činností asistenta pedagoga je pomoc žákům při přizpůsobování se školnímu prostředí, pedagogickým pracovníkům školy při výchovné a vzdělávací činnosti, v komunikaci se žáky, při spolupráci se zákonnými zástupci žáků a s komunitou, ze které žáci pocházejí.

6.2 Pracovní uplatnění

Zákon o zaměstnanosti při definici uchazečů o zaměstnání, jimž se věnuje zvýšená péče, přímo o dětech náhradní rodiny nehovoří. § 33 tohoto zákona o zaměstnanosti stanovuje obecné vymezení těchto uchazečů pro jejich „zdravotní stav, věk, péči o dítě nebo z jiných vážných důvodů“.²¹

²¹ Příprava na nezávislý život, s. 9.

Cílové skupiny uchazečů, které jsou prioritně zařazovány do aktivní politiky zaměstnanosti, určují jednotlivé krajské pobočky Úřadu práce ČR. Může se tedy stát, že v některém regionu bude speciální podpůrný program (zpravidla financovaný z Evropského sociálního fondu) pro děti opouštějící náhradní péči vytvořen. Jeden z aktuálních nástrojů podpory projektů Úřadu práce je program „Záruka pro mládež“,²² v jehož rámci lze realizovat například motivační aktivity zaměřené na zvýšení orientace mladých lidí v požadavcích trhu práce, rekvalifikace a jiného nástroje aktivní politiky zaměstnanosti. Otázka pomoci při získání zaměstnání závisí především na dobré vůli zaměstnavatelů nebo na aktivitách nestátních subjektů a nadací.

6.3 Bydlení a praktický chod domácnosti

Zajištění vhodného bydlení může pro mladého dospělého opouštějícího náhradní rodinnou péči znamenat zásadní problém. V České republice vzhledem k neexistenci sociálního bydlení není na získání bytu nárok. V případě řešení tohoto problému je třeba obrátit se na sociální pracovníky příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností (podle místa trvalého pobytu mladého dospělého). Podle § 92 písm. d) zákona o sociálních službách tento obecní úřad v rámci tzv. přenesené působnosti na území svého správního obvodu koordinuje poskytování sociálních služeb a realizuje činnosti sociální práce vedoucí k řešení nepříznivé sociální situace a k sociálnímu začleňování osob. Nepříznivá sociální situace je v ustanovení § 3 zákona o sociálních službách definována takto: „Oslabení nebo ztráta schopnosti z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením.“ Ohrožení bezdomovectvím mezi nepříznivou sociální situací jistě spadá.

V oblasti sociálních služeb působí jako možnost přechodného bydlení institut domů na půl cesty, které se však zaměřují především na děti opouštějící ústavní výchovu. Pobytová sociální služba „chráněné bydlení“ se zaměřuje na osoby, „které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení nebo chronického onemocnění včetně duševního onemocnění“. V České republice (na rozdíl například od Slovenska) bohužel neexistuje sociální služba „krizového bydlení“. Kromě nenárokových aktivit obcí lze v některých případech využít pomoci nestátních subjektů.

Součástí přípravy na samostatné bydlení je rovněž rozvoj schopnosti postarat se sám o sebe (osobní hygiena, strava a zdraví, nakupování, vaření a úklid, interpersonální dovednosti).

²² Například rozsudek ESLP č. 9687/82 ve věci „Johnston a další proti Irsku“ ze dne 18. února 1986.

6.4 Právní a finanční záležitosti

Pěstounská péče končí dosažením zletilosti. Pokračování této péče (resp. soužití svěřence a pečující osoby) je v platné právní úpravě řešeno pouze z hlediska hmotného zabezpečení. Mladý dospělý, který byl v době dosažení zletilosti dítětem svěřeným do péče pěstouna nebo poručníka, má i nadále nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte podle § 47f a § 47h zákona o sociálně-právní ochraně dětí v případě, že je „nezaopatřeným dítětem“ a trvale žije a společně uhrazuje náklady na své potřeby s osobou, která byla do dosažení zletilosti jeho pěstounem nebo poručníkem. Na existenci nároku na příspěvek na úhradu potřeb dítěte je vázán i nárok bývalého pěstouna (osobně pečujícího poručníka) na odměnu pěstouna, který je i nadále pro účely této dávky považován za „osobu pečující“. Oba typy dávek pěstounské péče jsou poskytovány nejdéle do dvacátého šestého věku bývalého svěřence. Definici „nezaopatřenosti“ obsahuje § 11 zákona o státní sociální podpoře.

V oblasti náhradní rodinné péče byla novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012 zavedena nová dávka pěstounské péče „příspěvek při ukončení pěstounské péče“ (§ 47h tohoto zákona), poskytovaná ve formě jednorázového peněžitého příspěvku ve výši 25 000 Kč. Nárok na tuto dávku má osoba, která byla ke dni dosažení zletilosti v pěstounské péči. Dávka je poskytována ke dni zániku nároku na příspěvek na úhradu potřeb dítěte, jenž je bývalému svěřenci vyplácen po dosažení zletilosti v případě, že setrvává i nadále v domácnosti svého (bývalého) pěstouna nebo poručníka.

Pokud se i přes poskytnutí této jednorázové podpory (vzhledem k sociální situaci) stane mladý dospělý osobou v hmotné nouzi, je mu možné podle § 37 písm. e) zákona o pomoci v hmotné nouzi poskytnout jednorázovou dávku mimořádné okamžité pomoci (na „okamžitě nezbytné potřeby“) až do 1 000 Kč v každém jednotlivém případě. Za osobu v hmotné nouzi může orgán pomoci v hmotné nouzi považovat „osobu, která v daném čase, s ohledem na neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků nemůže úspěšně řešit svoji situaci a je ohrožena sociálním vyloučením“. Součet takto poskytnutých dávek však nesmí přesáhnout v rámci kalendářního roku čtyřnásobek životního minima jednotlivce, tj. v současné době 13 640 Kč ročně. I v tomto případě jde o jednorázový nástroj pomoci, který je navíc vázán na krizovou situaci mladého dospělého.

6.5 Řešení psychických a výchovných problémů

V případě, že je proces přípravy na samostatný život provázen problémy například ve výchovné oblasti, je nutné do sítě spolupráce zapojit další odborné subjekty. Kromě služeb dětských psychologů může jít například o školská poradenská pracoviště. Těmi jsou zejména pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra. Ta se však zaměřují především na problémy související se vzděláváním dítěte.

Mladým dospělým může poskytovat služby rovněž středisko výchovné péče. Tato střediska mohou pracovat nejen s dětmi, ale i se zletilým klientem až do věku 26 let (do ukončení přípravy na budoucí povolání), pokud u něj existují rizika poruch chování, rozvinuté projevy poruch chování nebo negativní jevy v sociálním vývoji. Ambulantní služby střediska výchovné péče nabízejí poradenské a terapeutické služby dětem, dospívajícím a jejich rodinám, jako jsou například rodinné poradenství a terapie.

Jako významný partner při práci s mladými lidmi, kteří páchají trestnou činnost a spadají do skupiny těch, jež opouštějí nebo již opustili systém náhradní péče, patří Probační a mediační služba. Podle § 4 odst. zákona o Probační a mediační službě má tento orgán v gesci resortu spravedlnosti věnovat „zvláštní péči mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek“. Probační a mediační služba má při výkonu své působnosti úzce spolupracovat s orgány sociálně-právní ochrany dětí.

6.6 Následná péče

Spolu s ukončením pěstounské péče po dosažení zletilosti svěřeného dítěte končí i dohoda o výkonu pěstounské péče a činnost doprovázející organizace. Na systém sociálně-právní ochrany dětí by však měl v případě potřeby navazovat systém sociální práce s dospělými osobami. Byla již zmíněna role obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Sociální práce se účastní také pověřené obce, a to na základě § 63 a násl. zákona o pomoci v hmotné nouzi, podle něhož mají aktivně vyhledávat osoby, které jsou ohroženy hmotnou nouzí nebo se již ve stavu hmotné nouze nacházejí, a spolupracovat s obcí, v níž má tato osoba bydliště. Orgány pomoci v hmotné nouzi jsou povinny „informovat každou osobu o možných postupech řešení hmotné nouze a zapojovat ji do řešení její situace a vést ji k vlastní odpovědnosti“, mají také dohodnout s těmito osobami postup řešení jejich situace hmotné nouze a spolupracovat při tom s provozovateli sociálních služeb, s poradenskými zařízeními a organizacemi, které osobám v hmotné nouzi v obci pomáhají.

Klíčovým se stává systém sociálních služeb. Pro cílovou skupinu mladých dospělých má velký význam odborné sociální poradenství, jehož úkoly jsou prováděcí vyhláškou k zákonu o sociálních službách definovány takto:

- a) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, zprostředkování navazujících služeb,
- b) sociálně terapeutické činnosti: poskytnutí poradenství v oblastech orientace v sociálních systémech, práva, psychologie a v oblasti vzdělávání,

c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (pomoc při vyřizování běžných záležitostí, pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s přirozeným sociálním prostředím).

Do kontaktu s mladými lidmi v nepříznivé sociální situaci se dostávají i terénní programy (§ 69 zákona o sociálních službách), terapeutické komunity (§ 68 zákona o sociálních službách), služby sociální rehabilitace (§ 70 zákona o sociálních službách) atd. Součástí poskytování každé sociální služby je sociální poradenství.

U dospívajícího dítěte se zdravotním znevýhodněním je nutné v rámci plánování samostatnosti řešit otázky, jak bude vypadat péče po dosažení v jeho dospělosti, kdo se o něj bude starat, jaké bude čerpat sociální služby atd.

7 Tři kroky k samostatnému životu

Proces přípravy na samostatný život mladého člověka vyrůstajícího v náhradní rodinné péči lze rozdělit do tří fází:

1. Příprava
2. Přechod
3. Následná péče

Pro každou z těchto fází je připraven vzorový nástroj, záznamový list pro doprovázejícího pracovníka. Je možné ho adaptovat na podmínky a postupy doprovázející organizace nebo podle potřeb konkrétního dítěte. Záznamové listy pro tři fáze přechodu do samostatného života na sebe navazují. Některé údaje přecházejí z jedné fáze do druhé. Proto i záznamové listy jsou „informačně“ propustné. V případě, že sociální práce s dospívajícím dítětem nebo mladým dospělým probíhá pouze v jednom z výše uvedených období (nebo dokonce jen jeho části), lze záznamový list použít i samostatně. Jak již bylo řečeno, je vhodné individuální přizpůsobení těchto nástrojů situaci a fázi, ve které se s klientem pracuje.

Záznamové listy mají podobu přehledu otázek na klíčová témata a oblastí, které je nutné sledovat v dané fázi výstupu mladého člověka z pěstounské péče. Fungují jako „check-list“, jenž může být rozšířen o další informace, které jsou podstatné pro řešení situace mladého člověka.

FÁZE 1 Příprava (nejpozději od 15. roku života)

Vyhodnocení a plánování

Když dítě ve službě dovrší patnácti let věku (nebo pokud do služby přijde po patnáctém roku věku), klíčový pracovník dítěte započne proces modifikace plánu průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči (dále jen „plán péče“), tak aby byl zaměřen na témata a požadavky, jež souvisejí s blížícím se odchodem mladého člověka ze služby.

Příprava na odchod z péče musí být realizována vhodným a přiměřeným způsobem, který odpovídá emočnímu a rozumovému vývoji každého jednotlivého mladého člověka. Příprava musí být uskutečňována s dostatečným časovým předstihem. Plánování musí zabezpečit, že oblasti navržené v plánu péče jsou přesné a adresné. Plán musí zahrnovat také terapeutickou podporu, která pomůže zpracovávat témata, jako jsou utrpení a ztráta, úzkosti, trauma, nevyřešená agresivita, témata týkající se kriminální činnosti.

Plán péče pro odchod z poskytované služby má do detailu rozpracovat cíle a požadované aktivity a osobu (osoby) zodpovědné za realizaci každé aktivity.

Plánování se zaměřuje na podporu mladého člověka, aby:

- získal odpovídající a trvalé ubytování včetně základních osobních věcí a nábytku,
- rozvinul klíčové životní dovednosti a dovednosti pro nezávislý život,
- pokračoval ve vzdělávání, započal vzdělávání, rekvalifikaci, zaměstnání,
- měl povědomí o nárocích a jak dále vyhledávat podporu v systému služeb včetně přístupu k osobním záznamům, informacím a další finanční podpoře,
- vznikly pozitivní vazba a spolupráce mezi dosavadní službou, ze které mladý člověk odchází, a službou následné podpory,
- obnovil a navázal funkční vztahy se svojí rodinou, pokud je to možné a žádoucí, měl vytvořenou síť vztahů (kontaktů), kam se může v budoucnosti obrátit o pomoc a podporu.

Zapojení mladého člověka

Mladý člověk musí být středem zájmu v procesu přípravy a plánování a musí být posilována jeho role jako aktivního člena tohoto procesu. Rozhovory s mladým člověkem by měly začínat s ohledem na to, kde vidí on sám sebe jako dospělého. Témata by měla být probírána postupně tak, aby měl mladý člověk dostatek času vypořádat se se životními rozhodnutími a byl v těchto krocích dostatečně podporován. Práce na přípravě výstupu z péče musí také aktivně zapojit členy rodiny stejně jako další důležité osoby. Příprava by měla být nahlížena jako průběžný proces a mladý člověk by měl být podporován v neustálém sdílení svých zkušeností a mít možnost dávat zpětnou vazbu z celého procesu přípravy a výstupů.

Partnerství

Tým, který obklopuje mladého člověka odcházejícího z náhradní péče (ať už ho tvoří rodiče, příbuzní, pěstouni, pracovníci doprovázející organizace, pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany), sdílí zodpovědnost za to, že mladý člověk je správně podporován v rozvoji vlastních životních dovedností a znalostí, které potřebuje na své cestě k nezávislému životu. Mladý člověk by měl dostávat podporu od někoho, s kým má pozitivní vztah.

Rozvoj dovedností

Mladý člověk potřebuje být povzbuzován a podporován, aby se mu dostalo v plné míře vzdělání, dalšího rozvoje (např. rekvalifikace, specializované kurzy apod.) a zaměstnanecké příležitosti. Úvodní pozornost při plánování by se měla zaměřit na vyhodnocení současné životní situace mladého člověka a jeho schopností vést samostatný život. Terénní pracovníci by měli dále pracovat na rozvinutí těchto schopností a dovedností, tak aby byl zajištěn hladký přechod z formální péče.

Spolupráce s vhodnými službami

Mladý člověk by měl být podporován při vstupu a zapojení se do širokého spektra návazných podpůrných služeb.

Příprava na odchod z péče – záznamový list pro doprovázející (klíčové) pracovníky

Níže uvedený záznamový list je určen pro pracovníky, aby identifikovali a posoudili potřeby mladého člověka, který se nachází v přípravné fázi odchodu ze systému náhradní péče.

Tři kroky k samostatnosti: Záznamový list č. 1 – Přípravná fáze

OBECNÉ

1. Bylo provedeno vyhodnocení dovedností a schopností mladého člověka pro vedení samostatného života (včetně zhodnocení praktických sociálních dovedností a vývojové zralosti)?
2. Má mladý člověk mentora, případně jinou osobu, která by byla pro něho prospěšná?
3. V jakých oblastech je třeba dalšího dovednostního rozvoje, tak aby byl nezávislý život udržitelný?
4. Má dosavadní služba, která se o mladého člověka stará, kopie dokumentů, jež bude mladý člověk potřebovat v dospělosti? Co je třeba zajistit/zorganizovat, aby byly dokumenty v budoucnu k dispozici.
  - Rodný list
  - Průkaz zdravotní pojišťovny
  - Zdravotní průkaz
  - Očkovací průkaz
  - Studentský průkaz
  - Občanský průkaz
  - Pas
  - Řidičský průkaz
  - Pracovní smlouvy
  - Evidenční listy (Úřad práce, zaměstnavatel)
  - Rozhodnutí o přiznání dávek
  - Další
5. Jaké další služby aktuálně mladý člověk využívá?
6. Jak se mladý člověk zapojuje do tvorby plánu? Jak je zajištěno, že se dozvídá o změnách v plánu?
7. Chápu všichni zúčastnění včetně mladého člověka své role a zodpovědnosti ve vztahu k úkolům, které pro ně plynou z plánu pro odchod z náhradní péče?

IDENTITA A KULTURA	
1.	Ztotožňuje se mladý člověk s určitou kulturní skupinou nebo určitou skupinou lidí?
2.	Jakým jazykem mladý člověk mluví? Potřebuje pomoc tlumočnicka?
3.	Má ve svém životě mladý člověk významnou osobu, která může podpořit rozvoj jeho identity a kultury?
SOCIÁLNÍ VZTAHY A RODINA	
1.	Má mladý člověk pravidelný kontakt s rodinou nebo jinými důležitými lidmi?
2.	Existuje plán práce s rodinou a rozumí mu mladý člověk?
3.	Existuje někdo, kdo by mohl pomoci s rozvojem sociálních a dalších praktických dovedností?
4.	Má mladý člověk pevnou síť vztahů a další podpory? Existuje někdo, kdo by mohl být schopný pomoci s přípravou na odchod z náhradní péče a následnou podporou?
5.	Je někdo vhodný, kdo by v případě nutnosti mohl poskytnout krizovou pomoc (přespání, pomoc při zaplacení složenk apod.)?
BEZPEČÍ	
1.	Existují nějaké potřeby ve vztahu k bezpečnosti mladého člověka? Jak jsou popsány a řešeny?
2.	Ví mladý člověk, koho a jak kontaktovat v případě krizové situace/nebezpečí?
3.	Má mladý člověk seznam tísňových volání a dalších krizových kontaktů?
BYDLENÍ	
1.	Podporuje současné místo, kde mladý člověk žije, jeho schopnosti žít samostatně? Jak?
2.	Má mladý člověk aktuálně stabilní bydlení? Je pravděpodobné, že bude stabilní i v budoucnu?

3.	Jaké služby jsou zapojeny pro případ, že by bylo potřebné poskytnout jednorázovou nebo průběžnou podporu mladému člověku?
4.	Jaké potřeby a cíle v souvislosti s bydlením existují z dlouhodobého hlediska?
5.	Byly zmapovány různé možnosti budoucího bydlení? Jaké?
ZDRAVÍ	
1.	Jaké jsou zdravotní potřeby mladého člověka (včetně zubaře)? Jak jsou řešeny?
2.	Chodí mladý člověk na terapii nebo se účastní jiného poradenského procesu?
3.	Má mladý člověk zdravotní pojištění?
4.	Užívá mladý člověk pravidelně nějaké léky? Pokud ano, rozumí, jak léky užívat, kde dostane předpis apod.?
5.	Rozumí mladý člověk vlastní sexualitě a jak s ní zacházet?
6.	Hrají v životě mladého člověka významnou roli alkohol nebo drogy? Pokud ano, jak je toto téma řešeno?
VZDĚLÁNÍ/REKVALIFIKACE/ZAMĚSTNÁNÍ	
1.	Je mladý člověk zapojen do vzdělávacího systému? Je v něm stabilně ukotven? Jaká je pravděpodobnost, že ve vzdělávacím proudu setrvá? Jak je možné ho v tom podpořit?
2.	Existuje plán vzdělávání mladého člověka?
3.	Jaké má mladý člověk plány ohledně vzdělání a zaměstnání?
4.	Má mladý člověk vypracovaný životopis, ví, jak napsat žádost o práci?
5.	Orientuje se mladý člověk v systému zaměstnanosti (role zaměstnavatelů, úřadu práce, agentur práce apod.)?

FINANČNÍ A PRÁVNÍ OTÁZKY

1.	Má mladý člověk nějaký příjem?
2.	Zařizovala služba s mladým člověkem některou finanční podporu, jako jsou půjčka, invalidní důchod, příspěvek na péči apod.?
3.	Připadá pro mladého člověka v úvahu čerpání podpory v nezaměstnanosti?
4.	Vlastní mladý člověk bankovní účet? Umí ho používat?
5.	Umí mladý člověk zacházet s penězi (hospodařit), nebo bude potřebovat poradenství?
6.	Existují k řešení nějaké významné finanční nebo právní otázky?
7.	Má mladý člověk stupeň závislosti? Je osobou se zdravotním postižením?
8.	Existuje možnost, že bude mladý člověk po zletilosti potřebovat opatrovníka nebo bude jinak omezen ve svých právech?

FÁZE 2 – Přejchod do samostatného života (16–17 let)

Vyhodnocení a plánování

Mladý člověk by měl mít jasné informace o tom, jaký druh podpory se mu dostane a kdo bude mít jakou roli a plnit jaké úkoly v této fázi podpory. Je nutné se dále soustředit na rozvoj a posilování dovedností potřebných k nezávislému životu. Plánování v průběhu fáze přechodu do samostatného života musí zahrnovat monitoring a průběžnou revizi plánu odchodu z péče, jeho klíčových fází, tak aby bylo zabezpečeno, že jsou efektivně naplňovány vytyčené cíle a případné změny jsou včas zaznamenány. Plánování přechodu z péče by mělo být realizováno na základě požadavků a dosažených cílů v rámci přípravné fáze.

Ubytování

Plánování bydlení a s ním související následné podpory je jedním z nejdůležitějších témat přechodu z formálního typu péče. Terénní pracovníci by si měli být jisti, že byly zmapovány všechny možnosti dostupného bydlení. Možnosti bydlení by měly odpovídat životní situaci mladého člověka a bydlení by mělo být dlouhodobě udržitelné.

Služby při opuštění péče

Od šestnácti let věku by měl být mladý člověk systematicky podporován a provázen službou zaměřující se na tuto životní fázi mladých lidí. Průběžné služby by měly být k dispozici až do 26 let věku mladého člověka.

Vzdělání, další vzdělávání a zaměstnání

Mladý člověk by měl mít podporu při získávání dalšího vzdělávání či rekvalifikace. Plánování by mělo zahrnovat informace o individuálních cílech a ambicích mladého člověka v oblasti práce, dalšího studia, kurzů a rekvalifikace a podpoře pro dosažení těchto cílů (včetně stipendií nebo jiné formy podpory pro uplatnění se na trhu práce).

Právní a finanční otázky

Je potřebné zmapovat všechny právní a finanční možnosti, které mohou mladého člověka podpořit při přechodu z náhradní formy péče včetně možnosti finanční podpory ze systému sociálního zabezpečení.

Příprava na odchod z péče – záznamový list pro doprovázející (klíčové) pracovníky

Níže uvedený **záznamový list** je určen pro pracovníky, aby identifikovali a posoudili potřeby mladého člověka, který se nachází v přechodové fázi odchodu ze systému náhradní péče.

Tři kroky k samostatnosti: Záznamový list č. 2 – Přechodová fáze

OBECNÉ

1.	Jak se podařilo rozvinout a upevnit dovednosti mladého člověka, které potřebuje pro nezávislý samostatný život?
2.	Jaké další kroky je třeba podniknout pro rozvoj těchto dovedností? Jaké zdroje je nutné zajistit, aby bylo dosaženo nezávislosti?
3.	Je zajištěna spolupráce mladého člověka s mentorem, který ho může doprovázet při přechodu z náhradní péče?
4.	<p>Má mladý člověk kopii dokumentů, které bude potřebovat jako dospělý? Ví, kde případně dokumenty najde v budoucnosti?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rodný list - Průkaz zdravotní pojišťovny - Zdravotní průkaz - Očkovací průkaz - Studentský průkaz - Občanský průkaz - Pas - Řidičský průkaz - Pracovní smlouvy - Evidenční listy (Úřad práce, zaměstnavatel) - Rozhodnutí o přiznání dávek - Další
5.	Jaké další služby aktuálně mladý člověk využívá?
6.	Zná mladý člověk fáze opouštění péče a rozumí tomu, co se odehrává v každé z fází?
7.	Jak se mladý člověk zapojuje do tvorby plánu? Jak je zajištěno, že se dozvídá o změnách v plánu?
8.	Chápu všichni zúčastnění včetně mladého člověka své role a zodpovědnosti ve vztahu k úkolům, které pro ně plynou z plánu pro odchod z náhradní péče?

IDENTITA A KULTURA	
1.	Má mladý člověk svoji knihu života a ví, kde ji chce uchovávat?
2.	Identifikuje se mladý člověk s určitou kulturní skupinou nebo lidmi?
3.	Jaké jsou plány v oblasti podpory mladého člověka při rozvoji vazeb na kulturu, na kterou se mladý člověk orientuje?
SOCIÁLNÍ VZTAHY A RODINA	
1.	Existuje plán pro udržení důležitých vztahů a vazeb mladého člověka? Co obsahuje?
2.	Má mladý člověk spolehlivou podpůrnou vztahovou síť?
3.	Má mladý člověk pravidelný kontakt se svojí rodinou nebo jinými důležitými osobami?
4.	Jaké komunitní skupiny mohou pomoci mladému člověku navázat vztahy, aby měl širší sociální síť a podporu?
BEZPEČÍ	
1.	Existují nějaké potřeby ve vztahu k bezpečnosti mladého člověka?
2.	Ví mladý člověk, koho a jak kontaktovat v případě krizové situace/nebezpečí?
3.	Má mladý člověk seznam tíšňových volání a dalších krizových kontaktů?
BYDLENÍ	
1.	Jak je zorganizováno bydlení po odchodu z péče? Jsou všichni relevantní subjekty seznámeny s opatřeními ohledně nového bydlení mladého člověka? Jaké úkoly jsou ještě třeba vyřešit?
2.	Jaké služby jsou zapojeny pro případ, že by bylo potřebné poskytnout jednorázovou nebo průběžnou podporu mladému člověku?
3.	Má mladý člověk aktuálně stabilní bydlení? Jak dlouho v něm může zůstat? Může v něm zůstat i po odchodu z formálního typu péče? Jak je toto bydlení podporováno?

4.	Byly zmapovány různé možnosti budoucího bydlení? Jaké?
5.	Jaké jsou pojistky pro bydlení v případě, že by zajištěné bydlení náhle skončilo? Kam se může mladý člověk obrátit, aby byly zaktivovány tyto záložní plány?
ZDRAVÍ	
1.	Jaké jsou zdravotní potřeby mladého člověka (včetně zubaře)? Jak jsou řešeny?
2.	Chodí mladý člověk na terapii nebo se účastní jiného poradenského procesu?
3.	Má mladý člověk zdravotní pojištění? Ví, u které zdravotní pojišťovny je pojištěn?
4.	Užívá mladý člověk pravidelně nějaké léky? Pokud ano, rozumí, jak léky užívat, kde dostane předpis apod.?
5.	Rozumí mladý člověk vlastní sexualitě a jak s ní zacházet?
6.	Hrají v životě mladého člověka významnou roli alkohol nebo drogy? Pokud ano, jak je toto téma řešeno?
VZDĚLÁNÍ/REKVALIFIKACE/ZAMĚŠTNÁNÍ	
1.	Jaké má mladý člověk plány ohledně vzdělání a zaměstnání?
2.	Existuje plán vzdělávání mladého člověka?
4.	Má mladý člověk vypracovaný životopis, ví, jak napsat žádost o práci?
5.	Je mladý člověk zaregistrován na úřadu práce? Je v kontaktu se zaměstnavateli nebo agenturami práce?
FINANČNÍ A PRÁVNÍ OTÁZKY	
1.	Jaké finanční zdroje má mladý člověk k dispozici?
2.	Bylo mladému člověku pomáháno, když si zařizoval např.: <ul style="list-style-type: none"> - půjčku, - invalidní důchod, - řidičský průkaz - atd.

3.	Vlastní mladý člověk bankovní účet? Umí ho používat?
4.	Umí mladý člověk zacházet s penězi (hospodařit), nebo bude potřebovat poradenství?
5.	Existují k řešení nějaké významné finanční nebo právní otázky?

FÁZE 3 – Přejchod do samostatného života (18–26 let)

Následná péče

Podpora, která je mladému člověku poskytována poté, co opustil náhradní péči, by měla navazovat na práci a intervence, jež tomuto odchodu předcházely. Podpora by měla být dostatečně flexibilní a měl by být uplatňován holistický přístup k mladému člověku, který reaguje na individuální potřeby každého jednotlivce. Cílem podpory musí být vybudování široké sítě podpory a nasměrování mladého člověka na relevantní místní služby.

Je potřebné navázat mladého člověka na spektrum služeb a pomoci včetně služeb finančních a poradenských. Finanční podpora by měla být pravidelně vyhodnocována, aby efektivně podporovala mladého člověka v jeho rozvoji a potřebách.

Bydlení je jedním z klíčových témat pro mladého člověka, který odchází z formálního typu péče. Udržení si odpovídajícího bydlení je zásadní pro to, aby mladý člověk úspěšně dosáhl samostatného dospělého života.

Zdraví a prosperita (blaho) mladého člověka opouštějícího náhradní péči by měly být prioritami při každém plánování postupů, opatření a cílů, které se týkají mladého člověka.

Plánování je nutné zakládat na principech:

- respektování jednotlivce, jeho rasy, etnicity, náboženství, duchovní a kulturní identity,
- zapojování mladého člověka do rozhodování a zohledňování jeho pohledu a názoru,
- posilování a ochraňování kontaktů s rodinou a komunitou.

Terénní pracovníci by měli zajistit odpovídající podporu mladému člověku dostatečně včas před samotným odchodem ze systému náhradní péče. Jedině tak může být zabezpečeno, že má mladý člověk šanci zapojit se do běžného života v komunitě a místě svého dospělého života.

Níže uvedený záznamový list je určen pro pracovníky, aby identifikovali a posoudili potřeby mladého člověka, který odchází ze systému náhradní péče.

Tři kroky k samostatnosti: Záznamový list č. 3 – Fáze následné péče

OBECNÉ

1.	Jaké služby využívá mladý člověk pro pokračování rozvíjení svých dovedností pro samostatný život?
2.	Byly identifikovány nějaké další požadavky na podporu mladého člověka? Jaké? Co je jejich úkolem?
3.	Má mladý člověk povědomí o nárocích ze systému sociálního zabezpečení a o dalších možnostech podpory?
4.	Má mladý člověk povědomí o nárocích ze systému sociálního zabezpečení a o dalších možnostech podpory?
5.	<p>Má mladý člověk kopii dokumentů, které bude potřebovat jako dospělý? Ví, kde případně dokumenty najde v budoucnosti?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rodný list - Průkaz zdravotní pojišťovny - Zdravotní průkaz - Očkovací průkaz - Studentský průkaz - Občanský průkaz - Pas - Řidičský průkaz - Pracovní smlouvy - Evidenční listy (Úřad práce, zaměstnavatel) - Rozhodnutí o přiznání dávek - Další
6.	Jak se mladý člověk zapojuje do tvorby plánu? Jak je zajištěno, že se dozvídá o změnách v plánu?
7.	Chápu všichni zúčastnění včetně mladého člověka své role a zodpovědnosti ve vztahu k úkolům, které pro ně plynou z plánu pro odchod z náhradní péče?

IDENTITA A KULTURA	
1.	Má mladý člověk svoji knihu života nebo jiný záznam o svém dětství a dospívání?
2.	Jaké jsou plány v oblasti podpory mladého člověka při rozvoji vazeb na kulturu, na kterou se mladý člověk orientuje?
SOCIÁLNÍ VZTAHY A RODINA	
1.	Existuje plán pro udržení důležitých vztahů a vazeb mladého člověka? Co obsahuje?
2.	Má mladý člověk spolehlivou podpůrnou vztahovou síť?
4.	Jaké komunitní skupiny mohou pomoci mladému člověku navázat vztahy, aby měl širší sociální síť a podporu?
BEZPEČÍ	
1.	Existují nějaké potřeby ve vztahu k bezpečnosti mladého člověka?
2.	Ví mladý člověk, koho a jak kontaktovat v případě krizové situace/nebezpečí?
3.	Má mladý člověk seznam tísňových volání a dalších krizových kontaktů?
BYDLENÍ	
1.	Má mladý člověk aktuálně stabilní bydlení? Je pravděpodobné, že mu vydrží?
2.	Jaké služby jsou zapojeny pro případ, že by bylo potřebné poskytnout jednorázovou nebo průběžnou podporu mladému člověku?
3.	Byly zmapovány různé možnosti budoucího bydlení? Jaké?
4.	Jaké jsou pojistky pro bydlení v případě, že by zajištěné bydlení náhle skončilo?
5.	Ví mladý člověk, co má dělat v případě, že potřebuje zajistit náhle krizové bydlení?

ZDRAVÍ	
1.	Jaké jsou zdravotní potřeby mladého člověka (včetně zubaře)?
2.	Chodí mladý člověk na terapii nebo se účastní jiného poradenského procesu?
3.	Má mladý člověk zdravotní pojištění?
3.	Je mladý člověk registrován u praktického lékaře?
4.	Užívá mladý člověk pravidelně nějaké léky? Pokud ano, rozumí, jak léky užívat, kde dostane předpis apod.?
5.	Rozumí mladý člověk vlastní sexualitě a jak s ní zacházet?
6.	Hrají v životě mladého člověka významnou roli alkohol nebo drogy? Pokud ano, jak je toto téma řešeno?
VZDĚLÁNÍ/REKVALIFIKACE/ZAMĚŠTNÁNÍ	
1.	Jaké má mladý člověk plány ohledně vzdělání a zaměstnání?
2.	Existuje plán vzdělávání mladého člověka?
4.	Má mladý člověk vypracovaný životopis, ví, jak napsat žádost o práci? absolvovat pohovor u zaměstnavatele atd.?
5.	Je mladý člověk zaregistrován na úřadu práce? Je v kontaktu se zaměstnavateli nebo agenturami práce?
FINANČNÍ A PRÁVNÍ OTÁZKY	
1.	Jaké finanční zdroje má mladý člověk k dispozici?
2.	Bylo mladému člověku pomáháno, když si zařizoval např.: <ul style="list-style-type: none"> - půjčku, - invalidní důchod, - řidičský průkaz - atd.
3.	Vlastní mladý člověk bankovní účet?

4.	Umí mladý člověk zacházet s penězi (hospodařit), nebo bude potřebovat poradenství?
5.	Existují k řešení nějaké významné finanční nebo právní otázky? Co je třeba udělat, aby byly tyto otázky vyřešeny?

Dokumentace při odchodu mladého člověka z náhradní péče

Mladý člověk, který opouští formální systém náhradní péče, by měl mít k dispozici soubor dokumentů:

- Rodný list
- Občanský průkaz, pas
- Dokumenty vztahující se ke vzdělání – vysvědčení apod.
- Vlastní fotografie
- Doklad o zdravotním pojištění, zdravotní průkaz + očkovací průkaz + případné další informace, které se týkají zdravotního stavu
- Informace o finančním a materiálním zázemí mladého člověka
- Dokumenty o průběhu náhradní péče (plán péče), pokud jsou k dispozici
- Informace o rodině a sociálním zázemí, pokud jsou k dispozici
- Další informace, které jsou podstatné pro mladého člověka pro výstup z péče

Použitá literatura a další zdroje

Brumovská, T., Seidlová Málková, G. (2010). Mentoring: výchova k profesionálnímu dobrovolnictví. Praha: Portál.

Department for Child Protection and Family Support (2015). Leaving Care.

Dostupné z:

<http://www.dcp.wa.gov.au/CHILDRENINCARE/Pages/Leavingcare.aspx>

General comment No. 12 (2009). The right of the child to be heard. Výbor pro práva dítěte (OSN).

Dostupné z:

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>.

General comment No. 14 on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (2013) Výbor pro práva dítěte (OSN).

Dostupné z:

http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf

Erikson, H. E. (2015). Životní cyklus rozšířený a dokončený, Devět věků člověka. Praha: Portál.

Frantiková, J. (2008). Dospívající dítě v náhradní rodině. Praha: Rozum a cit.

Kerekešová, M. (2013). Máme doma pubertáka.

Dostupné z:

<http://informace.nahradnirodice.cz/mame-doma-pubertaka>.

Kuchařová, V. (2010). Zmapování ekonomické situace pěstounských rodin a zařízení pro výkon pěstounské péče. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.

Macek, P. & Lacinová, L. (2006). Výzkum vztahů v adolescenci: minulost a současnost.

In: Vztahy v dospívání. Brno: Barrister & Principal.

Macela, M., & Hovorka, D., & Křístek, A., & Trubačová, K., & Zárasová, Z. (2015).

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. Praha: Wolters Kluwer.

Mikloško, J. (2011). Ohrozená rodina na Slovensku. Analýza kontextu vyňatia dětí z prirodzeného prostredia v rokoch 2006 až 2010. Bratislava: Úsmev ako dar.

Piaget, J., & Inhelder, B. (2014). Psychologie dítěte. Praha: Portál.

Příprava na nezávislý život (2009). SOS Children's Villages International.

Směrnice o náhradní péči o děti. Rámec Organizace spojených národů. (2009).

Praha: Sdružení SOS dětských vesniček. Stein, M. (2004).

What Works for Young People Leaving Care? Ilford: Barnardos.

Zezulová, D. (2012). Pěstounská péče a adopce. Praha: Portál.

Žaloudíková, I. (2013). Změny v psychice a chování u dospívajících ve věku 11–15 let.

Duha [online]. 2013, roč. 27, č. 1.

Dostupný z:

<http://duha.mzk.cz/clanky/zmeny-v-psychice-chovani-u-dospivajicich-ve-veku-11-15-let>.

Důležité právní předpisy

Zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích

Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., o přijetí Úmluvy o právech dítěte

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Vyhláška 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí ČR č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Vyhláška č. 473/2012 Sb., kterou se provádí zákon o sociálně-právní ochraně dětí

O Kruhu rodiny

Obecně prospěšná společnost Kruh rodiny **se svou činností zaměřuje na pomoc ohroženým dětem a rozvoj náhradní rodinné péče jako jednou z forem účinné podpory dětí, jež z vážných důvodů nemohou vyrůstat se svými rodiči.** Ve spolupráci s Nadačním fondem J&T se podílí na realizaci osvětové náborové kampaně „**Hledáme rodiče**“ a projektech podpořených z grantu EHP v programové oblasti Ohrožené děti a mládež – „**Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat**“ (MGS/A11/2014) a „**Osvětová kampaň zaměřená na práva dětí v náhradní rodinné péči**“ (MGS/B4/2014), které se zaměřují na šíření povědomí a informací o právech a povinnostech dítěte v náhradní rodinné péči. Více o Kruhu rodiny, o.p.s. naleznete na stránkách www.kruhrodiny.cz.

O Nadačním fondu J&T

Nadační fond J&T se intenzivně věnuje **podpoře a pomoci** ohroženým a náhradním rodinám již od svého založení v roce 2004. Právě pomoc v nouzi a podpora náhradní rodinné péče jsou hlavními prioritami nadačního fondu. Vedle této podpory se Nadační fond J&T věnuje i dalším **aktivitám sociálního charakteru** v různých oblastech pomoci, jako je např. pomoc osobám nemocným a s handicapem, hospicová péče. Aktivně se také zasazuje o **kultivaci třetího sektoru**, a to prostřednictvím podpory v oblasti Osvěta a vzdělávání. Podporuje jak fyzické osoby, tak osoby právnické (NNO). Mimo to realizuje Nadační fond J&T několik vlastních projektů určených jak široké, tak odborné veřejnosti. Většina z nich je zaměřena na pomoc ohroženým dětem prostřednictvím včasné, cílené a odborné podpory ohrožených rodin a také na rozvoj pěstounské péče.

Projekty Nadačního fondu J&T

Kampaň „Hledáme rodiče“ má pomoci najít v České republice dostatek pěstounů, kteří budou schopni poskytnout péči a domov dětem, jež z různých důvodů nemohou vyrůstat ve své původní rodině. Dalšími cíli kampaně jsou obecné zvýšení povědomí o pěstounské péči a zvýšení prestiže pěstounů ve společnosti. Zájemcům o pěstounskou péči jsou určeny stránky www.hledamerodice.cz a bezplatná telefonní linka 800 888 245.

Komunikační mosty dlouhodobě poskytují prostor pro sdílení a výměnu informací a zkušeností mezi organizacemi zabývajících se oblastí náhradní rodinné péče a systémem péče o ohrožené děti vůbec. „**Jak aktivně nacházet náhradní rodiče – profesionalizace procesů při výběru adeptů na nový typ zaměstnání**“ a „**Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin**“, projekty realizované za finanční podpory ESF, zaměřené na podporu odborné veřejnosti při práci s ohroženými a náhradními rodinami.

Bližší informace o Nadačním fondu J&T naleznete na www.nadacnifondjt.cz.

Metodická příručka byla zpracována v rámci vzdělávacího projektu „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“, reg. číslo MGS/A11/2014, financovaného z fondů Evropského hospodářského prostoru (EHP), v programové oblasti Ohrožené děti a mládež.

Vydal: Kruh rodiny, o.p.s., Prosecká 851/64, Praha 9 (www.kruhrodiny.cz)
ve spolupráci s Nadačním fondem J&T, Prosecká 851/64, Praha 9 (www.nadacnifondjt.cz).

Rok vydání: 2016